

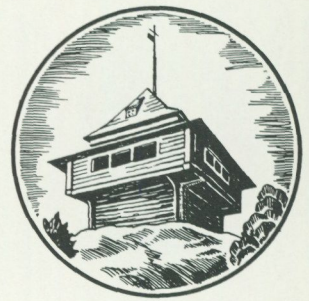
Fataburen 1979

Fataburen

1979

Fataburen

1979

Nordiska museets och Skansens årsbok

Redaktör: Gunnar Ternhag, Dalarnas museum
Translation: Nils Stedt

Omslag: Träskulptur föreställande landsmålaren Jödde i Göljaryd (K P Rosén), skuren av järnvägsmannen G. Englund, Falun. Skulpturen står i Skansens årskortsexpedition. Foto Birgit Brånvall, Nordiska museet.

© 1979 Nordiska museet och respektive artikelförfattare
Tryckt hos Bohuslänningen AB, Uddevalla 1979

ISBN 91 7108 175 5

Sveriges Radio, Matts Arnberg och folkmusiken

Ett stycke folkmusikhistoria i modern tid

Märta Ramsten

Det stora intresset för folkmusik – och framför allt då den svenska folkmusiken – som de senaste åren gått som en väckelse-rörelse över Sverige kan avläsas inte bara i besöksfrekvensen vid spelmansstämmor och andra folkmusikevenemang, i antalet folkmusikaliska studiecirklar, i pressen eller i skivindustrin, utan också i musikutbudet i radio och TV.

Delvis har denna folkmusikrenässans yttrat sig i en mycket puristisk inställning till folkmusiken – man hyllar ett spelsätt och ett sångsätt som medvetet söker sig tillbaka till äldre förebilder, främmande för konstmusikaliska arrangemang och glättade inramningar. Man vill komma den folkliga musikens ursprungliga miljö och funktion så nära som möjligt. Man har hos denna musik och dess utövare funnit en musikalisk värld att identifiera sig med, ett alternativ till den kommersiella schlagerindustrin och den förkättrade finkulturen. För dagens radiolyssnare – och kanske i än högre grad de yngre programmakarna – har det blivit självklart att folkliga spel-män och sångare kan och skall höras bland annan musik i både melodiradio och musikradio. Men folkmusiken har inte alltid seglat i sådan medvind. Det som kan synas självklart idag, var absolut inte självklart för tio, tjugo eller trettio år sedan.

Det är mot den bakgrunden och den snabba utvecklingen de allra senaste åren som jag tycker det är angeläget att se närmare på en institutionell men samtidigt personlig insats av betydelse under en epok inom den svenska folkmusiken, då denna var allt annat än "inne" bland såväl vanliga lyssnare som musikfolk av facket.

Vid ingången till 1950-talet hade den traditionella folkmusikens villkor förändrats i takt med samhällsomvandlingen. Radio och grammofoon fyllde musikbehovet i de flesta svenska hem – det fanns allt mindre plats för eget hemmusicerande. Folkets Park och andra större dansplatser följde med tidens smak i fråga om dansmusik. Den traditionella folkliga musiken var helt enkelt omodern och de folkmusikaliska traditioner som fanns i landet var slumrande. Den generation som då var medelålders hade visserligen i allmänhet vuxit upp med äldre musiktraditioner – åtminstone på landsbygden – och kunde också litet till mans återge denna musik när så var befogat. Men det var bara i undantagsfall som folkmusiken hade en funktion hos denna generation. Revival-tendenser satte alltmer prägel på den folkmusik som framfördes i och genom ideella föreningar och organisationer som Svenska Ungdomsringen, spelmansförbunden och hembygdsföreningarna.

Arbetet med uppteckning och insamling av folkmusik ansågs vara färdigt. Samlingsverket Svenska låtar hade kommit ut, Folkmusikkommissionen låg i dvala och folkmusikforskarna såg det som sin uppgift att bearbeta ett färdigt insamlat material. Svenskt visarkiv startades 1951 som visregister – insamling av material stod då inte på programmet. Landsmålsarkiven och liknande institutioner spelade in dialekter och folkminnen med folkmusik som biprodukt.

Också i radions programutbud – i folkmusikprogrammen – fram till 1950-talet speglas den samtida synen på folkmusiken. Folkmusik i originaltappning ansågs inte

Hjort Anders Olsson (1865–1952) framträdde i åtskilliga radioprogram på 30- och 40-talen. Foto Röster i radio.

rumsglädje, utan måste först slipas och finputsas och stoppas i en välljudande förpackning för att kunna konkurrera med andra musikprogram. Folkliga visor framfördes av konsertsångare/erskor. I spelmansprogrammen kunde man ibland lyssna till folkliga spelmän – låt vara de mer etablerade – men lika ofta utfördes låtarna av violinister. En insändare i Dagens Nyheter 1929 angående folkmusiken i radio säger oss mycket om samtidens inställning till "allmogemusiken":

Att låtarna lämpa sig bra för två violiner och helst böra föredragas så är ej tu tal om, men de böra vara kontrapunktiskt arrangerade och föredragas av violinister som äro i stånd att giva dem ett avslipat och konstnärligt utförande med hänsyn till det kontrapunktiska behandlingssättet.

Då först kommer låtarnas musikaliska värde till sin rätt och de blir njutbara för både den oskolade och den mera kräsne åhöraren.

Och Dagens Nyheter tillfogar ett PS:

K. L. (sign.) har otvivelaktigt rätt. Det enformiga framgnidande av mer eller mindre enkla låtar

som nu på programmen ståta med namnet folkmusik kan i längden endast avskräcka musikaliska människor från denna konstform.¹

Detta var, i gröva drag, den folkmusikaliska situationen när Radiotjänst/SR genom en av sina musikproducenter, *Matts Arnberg*, gjorde en medveten satsning på den svenska folkmusiken från 1948 och framåt. Genom fältinspelningar av folkliga visor och låtar hos traditionsbärare i olika delar av landet byggde han upp den stora folkmusiksamling som nu ligger i radioarkivet. Och med utgångspunkt från detta material arbetade han för en förändrad syn på folkmusiken i programmen. Han såg också till att svensk folkmusik blev tillgänglig på skiva.

Den här artikeln avser att behandla Sveriges Radios och i synnerhet Matts Arnbergs folkmusikverksamhet fram till 1968, det år då Samarbetsnämnden för svensk folkmusik började ett generellt inspelningsarbete förlagt till Svenskt visarkiv. Man kan säga att radions pionjärarbete på folkmusikområdet därmed var slut. Verksamheten började då komma in i andra rutiner och folkmusiken fick en naturlig plats i programutbudet.

Det nationella arvet. Folkmusik i radio 1925–1948.

Radion hade ju fram till 1956 ett enda riksprogram och detta hade naturligtvis en enorm genomslagskraft – konkurrensen från TV fanns inte då, som bekant. Antalet licenser uppgick t.ex. 1935 till 834 143 och 1940 till 1 470 375.² I den första stora publikundersökningen som genomfördes 1943 fick man fram uppgifter om att den svenske genomsnittslyssnaren lyssnade på radio 2,5–3 timmar per dag. Gammaldansmusik och grammofontimmen m.fl. program hade lyssnarsiffror på upp till 50 %. Det säger sig självt att folkmusikprogrammets form och valet av inslag i dessa har haft betydelse för smak- och idealbildning hos lyssnare och aktiva folkmusikutövare, i synnerhet de som inte haft fast förankring i en lokal mu-

siktradition. Det kan därför vara intressant att se hur radions folkmusikutbud såg ut fram till 50-talet.

Jag har gått igenom två årgångar av Radiotjänsts programblad *Röster i Radio* – 1934 och 1940, slumpmässigt utvalda – och antecknat alla folkmusikprogram som sändes under dessa år (dvs. de program som rubricerats som folkmusik, allmogemusik, spelmansmusik, folkvisor, eller där det på annat sätt framgår att detta slags musik avses). En stickprovsmässig genomgång av andra årgångar visar att programutbudet höll sig ganska likartat under en lång följd av år fram till 50-talet. Programförutsättningarna var också relativt oförändrade under denna period. Som nyss nämndes fanns bara en programkanal, riksprogrammet, kompletterat med lokalprogram på vissa sändningstider. Radiotjänst hade fortfarande en relativt liten stab av medarbetare (1935 62 anställda, 1940 116 och 1945 203 anställda). All musik – både s.k.

underhållningsmusik och "seriös" musik – sköttes av musikavdelningen. De flesta program sändes *direkt* från studio. På grund av dyrbara och komplicerade inspelningsförfaranden – inspelningarna gjordes genom gravering på lackskivor – var det endast större evenemang och kända artister som spelades in.

1934 sändes i riksprogrammet sammanlagt ett 70-tal folkmusikprogram samt ett par folkmusikföredrag. Det gör nästan ett och ett halvt program per vecka. 1940 var folkmusikutbudet lägre: ett 50-tal folkmusikprogram – alltså ungefär 1 program/vecka.

Folkmusikprogrammen under en månad kunde se ut t.ex. så här:

Oktober 1934

10/10 17.05–17.30 Allmogelåtar spelade av Carl Gudmundsson och Tore Zetterström

Sven Kjellström (sittande) och Olof Andersson gjorde många spelmansprogram under 30- och 40-talen. Foto Musikmuseet.

- 15/10 17.05–17.30 Folkmusik från Dalarna av Anton Rosén och Pål Olov Olsson samt historier på Leksandsmål berättade av Spegel-Anna (Falun)
- 19/10 19.00–19.15 Folkvisor sjungna av Edit Widmark-Lundblad
- 24/10 17.05–17.25 Allmogelåtar spelade av Olle Andersson och Axel Boberg (Malmö)
- 27/10 16.15–16.30 Folkvisor sjungna av Gösta Kjellertz
- 31/10 17.05–17.25 Allmogelåtar spelade av Erik Nilsson och Mårten Andersson (Östersund)

En del av namnen härövan behöver kanske kommenteras. Carl Gudmundsson, Anton Rosén och Pål Olov är alla dalaspelmän – den senare alltför välbekant för dagens folkmusikutövare för att behöva någon presentation. Carl Gudmundsson var också folkmusikupptecknare. Tore Zetterström, nyckelharpspelman från Tierp, uppträdde mycket i radio på 30- och 40-talen och hade en allsidig repertoar. De båda jämtspelmännen, Erik Nilsson, klarinett, och Mårten Andersson, fiol, deltog båda i den stora riksspelmansstämman på Skansen 1910 och var erkänt skickliga spelmän. Axel Boberg var organist och musiklärare i Malmö, men var också folkmusikintresserad och gjorde många uppteckningar av visor och låtar. Olof Andersson är välkänd som en av männen bakom samlingsverket Svenska låtar och var också själv spelman. Folkvisorna sjöngs av Edit Widmark-Lundblad, konsertsångerska, och Gösta Kjellertz, opera- och operettsångare.

Vid genomgång av 1934 och 1940 års folkmusikprogram urskiljer sig sex olika programtyper där folkmusik förekom och presenterades.

1. Spelmansmusik.

Typexempel: 10/10 17.05–17.30 *Allmogelåtar* spelade av Carl Gudmundsson och Tore Zetterström.

Detta är den vanligaste typen av folkmusikprogram – två eller tre spelmän på fioler eller fiol och klarinett eller nyckelharpa. 1934 sändes ett 30-tal sådana här låtpro-

gram på 20–25 minuter, alla med sändningstid 17.05. Spelmän från hela landet medverkade – under 1934 förekom flera kända namn som t.ex. Pål Olle, Hjort Anders, Jon Erik Öst, Bengt & Daniel Bixo och Olof Tillmans spelmanslag. Oftast förekommande spelmän under året var Ivan Ericson och Theodor Ohlsson, Johnny Schöning och Nils Alderling, Olof Andersson och Axel Boberg, samtliga etablerade musiker och i flera fall yrkesmusiker. År 1940 var det Ivan Ericson och Theodor Ohlsson, Ragnar Schelen och Philip Widén, Folke Englund och Fritz Johansson samt nyckelharpspelmannen Tore Zetterström som var de mest anlitade spelmännen. 1934 sändes dessutom i lokalradio 9 låtprogram över Boden, 6 över Malmö-Hörby och 3 över Sundsvall med lokala spelmansförmågor.

2. Folkvisor.

Under den rubriken sändes program med vokal folkmusik. Det var alltid utbildade sångare och sångerskor som framförde folkvisorna a cappella, till pianoackompanjemang eller till eget gitarr- eller lutackompanjemang. Typexempel: 19/10 *Folkvisor* sjungna av Edit Widmark-Lundblad. 1934 förekom ett 20-tal sådana här visoprogram och 1940 ett 10-tal. Sändningstiden var antingen eftermiddagen 17.05 eller kvällstid. De artister som lät höra sig oftast var konsertsångerskorna Valborg Beer och Edit Widmark-Lundblad samt operasångare Nils Svanfeldt.

3. Föredrag och kåserier.

1934 förekom två föredrag om folkmusik hållna av docenterna Carl-Allan Moberg och Johan Götling. 1940 sändes en serie *Berömda spelmän*, kåserier av Olof Andersson med musikillustrationer av Olof Andersson, Johnny Schöning och professor Sven Kjellström.

4. Konsertprogram med folkmusik.

Typexempel: 1934 4/5 20.30–21.30. *Sve-riges Europakonsert. I folkton*. Medverkande: Helga Görlin och Olle Björling, sång, Tore Zetterström, nyckelharpa, Radiokören och Radioorkestern.

Under 40-talet kommer också allt fler program där folkmusik arrangerats för

orkester av t.ex. Sven Sköld och Gunnar Hahn.

5. *Berättelser och historier på bygdemål med inslag av spelmansmusik.*

Typexempel: 1934 22/1 17.05–17.30 *Historier och låtar*. Britt-Stina berättar om "Kalvdanspannkaka" på rospiggsmål. Låtar spelade av Evert Lambertz och Ruben Sjöblom.

Inte mindre än 16 sådana här program förekom 1934 och 9 stycken 1940. Programmen kom från olika delar av landet och kan sägas vara ett utslag av hembygdsrörelsens verksamhet. Sändningstiden var – liksom för låtprogrammen – i allmänhet 17.05.

6. *Program från reportageresor*

Sven Jerring, Olof Forsén, Gustaf Näsström, Lars Madsén m.fl. gjorde program från sina reportageresor (t.ex. Näsströms serie Svenska lynnen och landskap) med inslag av folkmusik, utförd av lokala spelmän och vissångare/erskor.

De två sistnämnda programtyperna producerades av radions föredragsavdelning, de övriga av musikavdelningen. Det framgår tydligt att musikavdelningen i sina folkmusikprogram gjorde en bestämd skillnad mellan folkvisor och allmogelåtar när det gäller *framförandet*. I de senare tillät

man vanliga spelmän – alltså icke yrkesmusiker – att framträda, även om, vilket jag påpekade förut, det var lika vanligt att yrkesviolinister utförde låtarna. Folkvisor däremot utfördes alltid av konsert- och operasångare – att det skulle finnas folkliga sångare och sångerskor som var bärare av en musiktradition med egenvärde kände man inte till. Eller det kanske snarare var så att de inte ansågs hålla måttet rent konstnärligt.

När det gäller sändningstider ser man också en tydlig tendens. De bästa sändningstiderna – kvällstid ansågs som sådan – förbehölls den arrangerade folkmusiken och folkvisor utförda av yrkessångare.

Programsammansättningen speglar den konstmusikaliska attityd till folkmusiken som man ofta finner hos nyckelpersoner på den seriösa musikens område – både då och nu – och det var just från de senares led som de ansvariga för radions musikprogram hämtades. Folkmusiken skulle naturligtvis finnas med – den är ju vårt nationella arv – men den måste först göras rumsren och öronvänlig och ges den inramning som kan anses musikaliskt värdig. Det är alltså samma värdering av och syn på folkmusiken som fanns i "bildade" kretsar vid 1800-talets mitt (jämför t.ex. Dybecks aftonun-

Rättviks spelmanslag 1948. Foto M. Berg, Rättvik.

derhållningar) som går igen i radions musikprogram under 30- och 40-talen.

Radion hade dessutom ett självpåtaget ansvar som folkbildare och idealen i all musikundervisning vid denna tid hämtade man från den seriösa musiken. (Som jämförelse kan nämnas att våren 1928 radierades en operaföreställning per vecka från Kungl. Teatern! Och detta under bästa kvällstid. Senare lyssnarundersökningar visade en låg "uppskattningsindex" för operaföreställningarna! Men mot slutet av 40-talet sändes fortfarande 20 till 30 operor per år.)

Runö-resan 1938 och Folkvisetävlingen 1947-48

I de programtyper med folkmusikinslag (nr 5 och 6 ovan) som producerades av radions kulturavdelning (dåvarande föredragsavdelningen) medverkade folkliga sångare och spelmän – s.k. traditionsbärare. Kulturhistoriskt intresserade reportrar som Sven Jerring, Karl-Axel Arvidsson, "Lubbe" Nordström, Gustav Näsström, Olof Forsén, Quitt Holmgren, Lars Madsén m.fl. använde ofta folkliga musiker i sina program från reportageresor. Dessa utgjorde en del av miljöbeskrivningen.

En reportageresa med huvudsyfte att spela in folkliga koraler hos den svensktalande befolkningen på Runö gjordes redan 1938 av dåvarande docenten i musikkforskning, Carl-Allan Moberg, och Sven Jerring. Detta blev en unik folkmusikdokumentation – dock med tekniska vedermödor. Inspelningarna gjordes vid denna tid på lackskivor och man fick forsla med sig stora och tunga gravérverk. Tekniker var Johan von Utfall, sedermera teknisk direktör på SR. 41 folkliga koraler spelades in, av dessa var inte mindre än 38 stycken melodivarianter till texter ur 1695 års psalmbok. En redogörelse för det insamlade materialet lämnade C-A Moberg i Svensk Tidskrift för Musikkforskning 1939. I artikeln har C-A Moberg för första gången möjlighet att göra en analys utifrån *inspelat material* i stället för

uppteckningar, vilket betyder att han också kan gå in på sångsätt och uppförandepraxis. Eller som Moberg själv uttrycker sig beträffande värdet av inspelningarna: "...som tilläte en exakt och naturlig återgivning av alla de obestämbara nyanser i föredraget, vilka äga en sådan betydelse för vår uppfattning av den tonande materian men aldrig framkomma i enbart notskriften eller den litterära beskrivningen."³

Olof Forsén, fil lic i folklivsforskning, hade anställts på Radiotjänst 1930. Med sin folkloristiska skolning ansåg han det självklart att inte bara folkliga berättare utan också sångare och spelmän skulle medverka. 1947 startade han i samarbete med Gustav Adolfs Akademien i Uppsala och Nordiska Museet en *folkvisetävling*, där allmänheten-lyssnarna inbjöds att skriva ned och skicka in gamla visor. I åtskilliga program under sommaren och hösten 1947 samt våren 1948 informerade man om tävlingen och berättade om olika folkliga visgenrer. Mats Rehnberg gjorde t.ex. program om bevarings- och soldatvisor, om rallarvisor och om arbetssånger, Hilding Celander om julvisor.

Insamlingen resulterade i ca 10.000 visuppteckningar. 1:a, 2:a och 3:e pristagarna (Valborg Carlsson, Åsens bruk, Dalsland, P. N. Persson, Mackmyra, Gästrikland och Emil J. Söderman, Ramsjöstrand, Skåne) lämnade en försvarlig mängd visuppteckningar av hög kvalitet, enligt bedömarna. Och bedömningen hade överlåtits till tre visspecialister; Nils Dencker, folkhögskolelärare och folkmusikforskare, Ulf Peder Olog, som två år senare var med om att bilda Svenskt visarkiv, och Richard Broberg, arkivarie vid dåvarande Landsmålsarkivet i Uppsala.

På initiativ av Olof Forsén följdes tävlingen upp genom inspelningar av de visor som skickats in. Förutom Forsén själv var det Matts Arnberg, Karl-Axel Arvidsson, Mats Rehnberg m.fl. som reste runt till tävlingsdeltagarna och spelade in deras visor. Inspelningarna användes sedan i en serie program "Folkets röst. Axplock ur radions folkviseinsamling", som sändes 1948–

Malungs spelmanslag vid radioinspelning 1958. Längst fram sitter lagets nestor, Herman Strömberg, flankerad av Matts Arnberg och Knis Karl Aronsson. Den senare var "hallåman" vid radioprogram med de olika spelmanslagen i Dalarna. Foto Rune Ohlén, Malung.

49. Inspe­lingarna skulle också "berika radioprogrammen under de närmaste åren", enligt Forséns uttalande i en skriftlig redogörelse för Folkviseinsamlingen inlämnad till chefskollegiet i Radiotjänst 22/4 1950.

Det inkomna materialet registrerades och ordnades upp av Sigbrit Plaenge Jacobsson på Radiotjänst. Numera har allt det skriftliga materialet överförts till Svenskt visarkiv.

Matts Arnbergs folkmusikinspelningar 1948–1968

Matts Arnberg anställdes på Radiotjänsts musikavdelning 1946. Musikavdelningen hade på den tiden hand om radions hela musikutbud – allt från underhållningsmu-

sik till symfonier och opera. Dåvarande musikchef var Natanael Broman, men den som Arnberg fick mest att göra med var Nils Castegren som hade hand om den "lätta" musiken.

Matts Arnbergs musikbakgrund var helt inriktad på s.k. klassisk musik. Han hade en fil kand från Uppsala universitet med bl.a. 3 betyg i ämnet musikkforskning, och hade också varit utövande musiker som violinist i Akademiska kapellet.

På Musikavdelningen fick Arnberg syssla med all slags musik. Hans intresse för och senare specialisering på folkmusik kan dateras till sommaren 1948. Han har själv i en bandad intervju redogjort för hur det gick till. Radion skulle på midsommar-

afton ha direktsändning från en spelmansstämma på Gotland. Ingen på Musikavdelningen ville avstå från midsommarledigheten, så Arnberg – såsom den yngste på avdelningen – fick uppdraget att rapportera från stämman.

Och jag gjorde programmet. Där var spelmanslag och det var en hel del spelmän osv. Men när det hela var slut, då fick jag höra nånting från några buskar. Det var två spelmän som stod där och spelade. Och jag blev fullkomligt häpen, nästan chockad utav det. Det här var ju musik, musik med kvalitet, musik med substans – det hade jag aldrig upptäckt tidigare inom folkmusiken. Jag var inte särskilt imponerad av dräkterna där och hela ståhejet omkring det. Och jag var inte särskilt intresserad då av att det hade ett kulturhistoriskt, ett etnologiskt värde. Utan det var enbart alltså denna musikaliska substans, att det hade ett musikaliskt egenvärde – det var det som var en så chockartad upplevelse för mig. Och det var Nils Agenmark och Täpp Daniel – Daniel Stenback från Gärsjö i Dalarna – som stod där och spelade.⁴

Matts Arnberg förblev alltså likgiltig för själva den officiella delen av stämman med spelmanslag och danslag i dräkter. Men efter stämmans slut, när "buskspelet" tog vid, blev han folkmusikaliskt "väckt". Detta ledde till att han vid hemkomsten genast tog kontakt med ordföranden i Dalarnas spelmansförbund, Knis Karl Aronsson, och fick reda på att det under sommaren skulle bli spelmansstämma i Malung. Arnberg åkte dit och fick höra många av Dalarnas stora spelmän och knöt många betydelsefulla spelmanskontakter. För hans personliga del betydde det att han började lära om från violinist till spelman. Som radioman reagerade han för att radion dittills försummat spelmansmusiken i sina program.

Under hösten – den 25 augusti – dristade sig Arnberg att sända ett program med Rättviks spelmanslag på bästa kvällstid kl 19.30 – vilket vållade en del diskussioner bland radions programplanerare. Som jag redogjort för tidigare fanns vid denna tid fortfarande bara en programkanal i radion, riksprogrammet, och ingen TV. Det var alltså en mycket stor lyssnarprocent på ra-

Bland de många traditionsbärare som Matts Arnberg spelade in vid Dalaresan 1949 var Finn Jonas Jonsson, Boda, som sjöng krusade koraler och visor. Här tillsammans med Matts Arnberg under en TV-inspelning i Boda 1963. Foto Strålin & Österlund, Falun.

dions kvällsprogram och en eftertraktad sändningstid för programmakare. Dittills hade spelmansmusik sänkts enbart på eftermiddagstider – på kvällstid förekom folkmusik enbart i arrangerad form eller utförd av etablerade och kända artister. Programmet med Rättviks spelmanslag tycks ha mottagits positivt eftersom det snart följdes av flera – Dalaföreningens, Orsa och Malungs spelmanslag. Arnberg kunde också börja förverkliga sin idé om grammfoninspelningar av svensk folkmusik. I januari 1949 spelades den första 78-varvsskivan in – med Rättviks spelmanslag.

Som nämnts ovan hade Radiotjänst åren 1948–49 på Olof Forséns initiativ börjat följa upp den då avslutade folkvisetävlingen med inspelningar. Forsén, som kände till Arnbergs nyvaknade folkmusikintresse, föreslog att han skulle hjälpa till med dessa inspelningar och Arnberg i sin tur föreslog att han i så fall skulle göra en inspelningsresa till Dalarna.

På en fråga till Arnberg varför han just valde Dalarna först berättar han att det berodde på flera orsaker.⁵ Under spelmansstämman i Malung sommaren 1948 hade han fått kontakt med åtskilliga dalaspelmän och han hade i dalaspelet hittat en musikalisk substans som han dittills inte mött i någon annan musik. Ett annat skäl var – enligt Arnberg – att han själv hade rötter i landskapet.

Inspelningsresan i Dalarna ägde rum 14–23 mars 1949. Arnberg hade i de flesta fall direkt eller genom ombud i förväg kontaktat de personer han skulle spela in. Stommen var de meddelare som skickat in bidrag till folkvisetävlingen. Men på eget bevåg utvidgade Arnberg inspelningarna att omfatta också en hel del spelmän.

Hans viktigaste kontakt i Dalarna var Knis Karl Aronsson i Leksand som försåg honom med ett stort antal namn på vis-sångare/erskor och spelmän i olika dalasocknar. Även Olof Andersson, utgivaren av samlingsverket Svenska låtar och spelmannspecialisten framför andra, skickade på Arnbergs begäran en "Förteckning över spelmän med för dalamusiken karakteristiskt spelsätt".⁶

Matts Arnberg har berättat att när han vid hemkomsten redovisade sitt material för Olof Forsén höjde denne på ögonbrynen. Materialet var nämligen betydligt mer omfattande än han från början tänkt sig. Olof Forsén var då chef för aktualitetsavdelningen och det var alltså denna avdelning som bekostade resan. I en intervju som artikelförfattaren gjorde med Olof Forsén 1963 bekräftade han också att han i förstone tyckt att Arnberg överskridit sina befo-

genheter något – men att hans grundinställning naturligtvis var positiv till det hela.

En inspelningsresa vid den här tiden betydde en hel expedition – värt att tänka på för nutida inspelare som bara har att hänga en bandspelare över axeln. Vid dalaresan användes en 5-tons inspelningsbuss med tekniker och chaufför. Det var alltså en oerhört dyrbar historia. Och det är att märka att Radiotjänst var ett unikt radioföretag på det sättet att man så tidigt satade på fältinspelningar. Långa reportageresor både inom och utom landet gjordes redan på 1930-talet.

Bandspelare fanns inte då, utan inspelningarna gjordes med hjälp av två gravérverk på lackskivor. Speltiden var ca 4 minuter på varje lackskivesida. Arnberg hade fått med sig 112 lackskivor och det gällde alltså att hushålla med dem under 10 dagars inspelning.

Tekniker var Ragnar "Raggen" Ivarsson. Mikrofonen var av den typ som kallades "bomben", dvs. en Velocity-mikrofon. Inspe-lingarna skedde i allmänhet i traditionsbärarnas hem, i köket eller vardagsrummet, där alltså Arnberg höll till med mikrofonen. Teknikern satt i bussen och kontakten mellan intervjuare och tekniker skedde genom anropet "Vi kommer om tio sekunder." Detta var en svårarbetad inspelningsmetod, eftersom tio sekunders tystnad före tagningen av en visa eller låt, som spontant kommit fram, givetvis hämmar blyga personer utan mikrofonvana – som det här oftast var fråga om. Inspelningssituationen blev litet märkvärdig och inte så litet onaturlig.

Med de tekniska resurser som fanns säger det sig självt att det blev ett starkt begränsat urval ur sångarnas och spelmännens repertoar som kunde spelas in. Hur Arnberg gjorde urvalet har han redogjort för i en intervju⁷. Han förberedde själva "tagningarna" väl, gick igenom vis-exter och lyssnade på melodier. Han spelade i första hand in de melodier som han ansåg ovanliga och ålderdomliga och som framfördes med vad han ansåg vara ge-

nuint spelsätt och sångsätt. Han var medveten om det subjektiva i detta urvalsförfarande, men motiverade det med att syftet i första hand var att skapa ett intressant programmaterial. Data och biografiska uppgifter om traditionsbärarna antecknades.

Följande socknar besöktes: Leksand, Rättvik, Boda, Mora, Orsa, Älvdalen, Särna, Transtrand och Malung. 4 instrumentala och 107 vokala inslag, därav en del lockrop och vallåtar, spelades in.⁸

Matts Arnbergs folkmusikintresse hade väckts av spelmannsmusiken, men under denna sin första längre inspelningsresa möter han också den folkliga visan:

Redan på kvällen tog Olof Gudmundsson oss med ut till Björs Olle och när jag fick höra honom sjunga dessa gamla visor – det måste jag säga – det var samma fantastiska musikaliska upplevelse som jag hade haft nere på Gotland när jag fick höra spelmannsmusiken. Detta sätt att sjunga och dessa intervall han hade och dessa ålderdomliga melodier osv., det var någonting som jag inte hade en aning om att det existerade överhuvudtaget. Och sen dan därpå kom jag till Storerkers Anna som också hade detta egendomliga fascinerande sätt att sjunga som ju skilde sig så enormt från dessa konstbesjungsor som man hade hört tidigare i radio. Det var mitt första möte med den folkliga visan – den äkta folkliga visan. Och det är klart att man tar sig för pannan och säger: varför i Herrans namn har vi aldrig fått höra det här?⁹

Efter dalaresan följde samma år en kortare inspelningsresa till Gästrikland och Hälsingland – också den en uppföljning av 1947–48 års folkvisetävling. Vid denna resa spelade Arnberg huvudsakligen in visor.¹⁰

Jämtlandsresan 1951

Den 2 april 1951 ansökte Matts Arnberg hos radiochefen om "att snarast få fortsätta de inspelningar av folkmusik, som påbörjades i samband med den nu avslutade folkviseinsamlingen". Som motiv anförde han: "Det är fullkomligt omöjligt att komma detta musikaliska material in på livet

genom uppteckningar; den enda framkomliga vägen är inspelningar". Och vidare: "Då vi ännu här i landet har möjligheten att göra folkmusikprogram med äkta musik – en förmån som man i andra länder i högsta grad avundas oss – bör vi se till att denna traditionella musik bevaras, så att vi har en möjlighet att göra program av denna art även i framtiden".

I ansökan föreslår Matts Arnberg vidare att han samma år skulle göra en inspelningsresa i Jämtland. Den skulle få karaktären av en "upptäcktsresa", dvs. Arnberg skulle först själv göra en rekognosceringsresa i Jämtlands län och senare med inspelningsbuss och tekniker följa upp de kontakter han då fått. Samtidigt nämner Arnberg att musikavdelningen för kommande budgetår begär *ett särskilt anslag för folkmusikinspelningar*.

Radiochefen biföll Arnbergs anhållan om att få göra folkmusikinspelningar i Jämtland. Inspelningsresan ägde rum i september 1951 och omfattade spelmannsmusik, visor och lockrop. Följande socknar besöktes: Frostviken, Alanäs, Ström, Föllinge, Mörsil, Kall, Offerdal, Mattmar, Alsen, Gåxsjö, Marieby, Oviken och Klövsjö. Sammanlagt 31 traditionsbärare spelades in.¹¹

I en rapport över resan (19/11 1951) beskriver han uppläggningsen av resan, som alltså avvek från de föregående. "Jag gjorde först en rekognosceringsresa ensam i bil under ca 14 dagar, varefter själva inspelningarna tack vare den grundliga planeringen, kunde klaras på ca 14 dagar."

Den här gången spelade man in på magnetofonband, men eftersom banden ännu så länge var oerhört kostsamma och man dessutom var osäker på beständigheten, fördes inspelningarna över till lackskivor vid hemkomsten.

Lappland 1953

1953 gjorde Matts Arnberg två långa resor i lappmarkerna för att dokumentera samernas sång – jojken. Tidigare hade jojkar spelats in sporadiskt i samband med Olof Forséns reportageresor. Nu planerade

Matts Arnberg tillsammans med Håkan Unsgaard, vid den tiden chef för Radiotjänsts distriktskontor i Sundsvall, att göra en omfattande inventering av jojktidningarna i landet. Som medhjälpare och kontaktman fungerade Israel Ruong, nomadskoleinspektör med stor personkännedom och med grundlig kunskap om jojken och dess väsen.

Första resan gjordes i mars-april och omfattade ett nordligt område från Jokkmokk i söder till Karesuando i norr. Nästa expedition företogs redan i november-december samma år och sträckte sig från Tärnaby till Arjeplog. Tekniker vid båda resorna var "Raggen" Ivarsson.

Dessa båda resor gav ett stort och rikt jojk-material som långt senare, 1969, redigerades till en grammfonoutgåva som publicerades av SR:s förlag. Till grammfonoutgåvan följde en bok – *Jojk* – drygt 300 sidor med reseberättelser, texter och utförliga kommentarer (se s 153).

Dalaresan 1954

1954 gjorde Arnberg åter en inspelningsresa i Dalarna. Men den här gången hade han med sig några musikforskare från Uppsala med Carl-Allan Moberg i spetsen. Musikforskarna hade fått upp ögonen för värdet

av folkmusikinspelningar och hade utbett sig hos Radiotjänst att få följa med på en inspelningsresa. Inte minst intresserad var C-A Moberg själv, som just då höll på med forskning kring lockropen och vallmusiken. Övriga deltagare var Arne Arnbom, Sture Bergel och Bengt Hambræus.

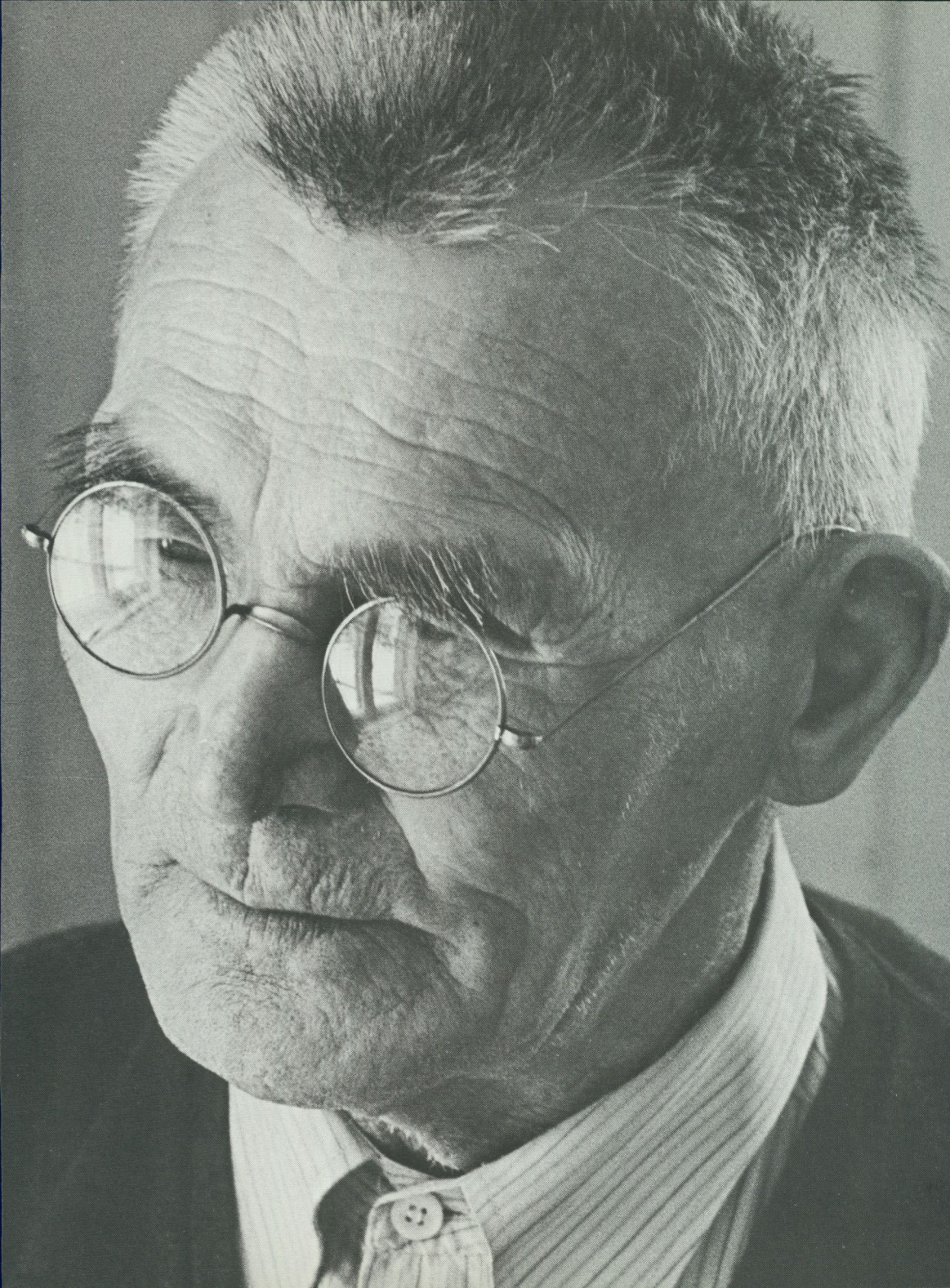
Resan följde i stort samma route som 1949 – Leksand, Boda, Bingsjö, Orsa, Älvdalen, Högstrand, Malung. Behållningen blev även denna gång ett stort antal visor och fiollåtar – och, inte minst, lockrop.¹² I två uppsatser "Om vallåtar" (STM 1954 och 1959) tog C-A Moberg upp till behandling bl.a. de lockropsinspelningar som gjordes 1954. Men även spelmansmusiken gjorde stort intryck på musikforskarna, och spelmanskvällen på Pekkosgården i Bingsjö framstår långt senare för Moberg som "det odiskutabla contrapunto alla mente under nattens trollska improvisationsspel i stugan..."¹³

Som en poäng i sammanhanget kan nämnas att efter inspelningsresans slut åkte C-A Moberg och Matts Arnberg direkt till Riksspelmansstämman i Furuvik, där de båda tilldelades Zornmärket i guld för sina insatser för folkmusiken.

Dittills hade Matts Arnberg gjort sina resor bredvid sitt ordinarie arbete som musikproducent. Det betydde att han endast

*Olle Falk, Offerdal,
spelades in av Matts
Arnberg under
Jämtlandsresan
1951.*

sporadiskt kunde företa längre resor, när arbetssituationen så medgav.

1955 blev Arnberg sektionschef för den s.k. "tal"-sektionen på musikavdelningen, dvs. den sektion som har omhand s.k. musikkbildande program. Arnberg kämpade samtidigt för att få arbeta med folkmusiken och lyckades periodvis få ledigt från de ordinarie göromålen för att kunna göra inspelningsresor.

1956 besökte Matts Arnberg Gotland i inspelningsärenden. Ragnar Bjersby och Svante Pettersson, de främsta kännarna av gotländsk folkmusik, ställde upp som kontaktmän. 21 traditionsbärare spelades in – de flesta vissångare/erskor.¹⁴

1957 blev det stora inspelningsåret. Från mars till oktober besöktes Småland, Bohuslän (däribland vissångerskan Lena Larsson från Kungälv's Ytterby), Dalsland, Medelpad, Gästrikland och Dalarna. Och i november företogs en längre resa i svenska Finland.

Finlandsresan 1957

Alltsedan tidigt 50-tal hade radion och Svenskt visarkiv ett visst samarbete när det gällde inspelningar. Med hjälp av Svenskt visarkivs register försökte man systematiskt leta fram områden där det fanns äldre vistradition att spela in. Ett sådant område var de svenskspråkiga delarna av Finland. Framför allt var det några av öarna i Åbolands skärgård som hade särskilt stark vistradition och som *Ulf Peder Orlog* vid Svenskt visarkiv bedrev forskning kring.

Olrog och Arnberg tog kontakt med folkloristen Alfild Forslin i Åbo som åtog

sig det tidsödande arbetet att försöka leta fram de traditionsbärare, vars visor tecknats upp på 20- och 30-talen av Greta Dahlström och henne själv. Om hur förberedelserna gick till berättar Alfild Forslin i en uppsats i Budkavlen 1958, *Sveriges Radios magnetofoninspelningar av svensk folkmusik i Finland*. Det började med Arnbergs planeringsresa till Åbo:

I september 1957 gjorde han ett besök i Åbo för att höra om han kunde få medhjälp, ty nu skulle det bli allvar av planen. Med energi och smittande trosvisshet satte han fart på förberedelsearbetet, som främst skulle bedrivas i Sibelius-Muséets vid Åbo Akademi regi. Sedan Arnberg rest tillbaka till Stockholm lät professor Otto Andersson en blänkare ingå i tidningspressen. Greta Dahlström och jag gick igenom våra 25–35 år gamla förteckningar på sagesmän – vem av dessa kunde tänkas leva ännu? Samtidigt gällde det att medelst penna och telefonlur söka nå kontakter med lämpliga personer, vilka kunde tänkas spåra upp sångare och spelmän på sina hemorter.

Vendla Johansson (f 1871) Delary, Småland, inspelad 1957.

Nils Mattias Andersson, Tärnaby – Mannen på Oulavuolie. Andersson spelades in för radion 1953. Drygt tio år senare gjordes en tv-film om honom. Foto Pål Nils Nilsson.

Det syntes oss framförallt angeläget att få upp kontakten med Greta Dahlströms begåvade visångerska Svea Jansson från Nötö, som redan i unga år – i början på 1920-talet – där hade meddelat henne ett stort antal ballader ur sin mormorsmormors repertoar. Nu hade Svea nått upp i 50-årsåldern.

Men var fanns hon? På Nötö hade man förlorat kontakten med Svea för ca 10 år sedan, men man trodde att hon befann sig på Åland. Med Mariehamnspolisens hjälp finkammades hela öriket på alla som bar – eller hade burit – namnet Svea Jansson och på detta sätt dök den rätta Svea slutligen upp i Jomala, Andersböle.

Man fick alltså tag på *Svea Jansson* och hon reste över till Åbo för inspelningen som började den 18 november. Och det visade sig att hon var ett ännu större visfenomen än man först trott. Hon meddelade själv helt framt: "Nog kan jag tusen visor". Så småningom skulle Sveriges Radio och Svenskt visarkiv spela in mellan 700 och 800 av dessa.¹⁵

Men Svea Janssons visor är inte bara många, de är också märkliga på det sättet att åtskilliga av dem representerar 1700-talstradition via endast ett mellanled. Svea Jansson lärde sig nämligen flera ballader, skämtvisor och vaggvisor av sin mormor, Eva Gustava Jansson (f. 1842). Och Eva Gustava hade i sin tur lärt sina visor av sin mormor Caisa Eriksdotter (f. 1786) på Hittis.

Vid detta första tillfälle sjöng Svea Jansson ett 40-tal visor – däribland flera långa ballader samt skämtvisor och barnramsor. Men det var inte bara Svea Jansson, utan också 45 andra traditionsbärare – de flesta representanter för den äldre svenska vis-traditionen i Finland – som spelades in under två veckor i Åbo och Åbolands skärgård, Nyland och Österbotten. Tekniker var Lars-Ive Flood. Bland de inspelade sångarna fanns flera som sedan låtit höra tala om sig och som vi kunnat lyssna till i

Första mötet mellan visångerskan Svea Jansson (f. 1904) Nötö och Matts Arnberg ägde rum i Sibeliuseum, Åbo, 1957.

Det viskunniga syskonparet, Lena Larsson (f. 1882) och Anders Karlsson, Kungälv's Ytterby, Bohuslän, spelades in av Matts Arnberg och Ulf Peder Olrog 1957. Foto Hilbert Nilsson.

radio många gånger, t.ex. Xenia Rönblom, Nagu, med en stor repertoar av bl.a. sånglekar, Viktor Johansson, Houtskär med många fina sjömansvisor och Hilma Ingberg, Bromarf, med åtskilliga äldre skämtvisor, bl.a. "I fjol så gick jag med herrarna i hagen" (se s 155).¹⁶

Ytterligare 106 visor med Svea Jansson spelades in vid en expedition till Åland på följande år. Annars blev 1958 något av ett mellanår. Det vill säga i studio i Stockholm spelade Matts Arnberg in inte mindre än 270 visor med en och samma traditionsbärrare, nämligen *Ulrika Lindholm*, uppvuxen i Frostavikens socken i norra Jämtland. Hon har sedan, jämte Svea Jansson och *Lena Larsson* från Kungälv's Ytterby, framstått som en av radions tre stora folkliga vis-sångerskor.¹⁷

Färöresan 1959

Samma år började Arnberg planera en svensk-norsk-dansk inspelningsexpedition till Färöarna. Arnberg var vid denna tid styrelsemedlem i International Folk Music Councils (IFMC:s) radiokommitté och han hade där föreslagit att man skulle göra gemensamma inspelningsexpeditioner ("joint expeditions") till områden med odokumenterad folklig musiktradition. En första så-

dan expedition skulle på Arnbergs initiativ gå till Färöarna. Avsikten var att dokumentera den unika "kvad-dansen", en sångdans med medeltida anor som fortfarande levde i stark tradition på de olika färiska öarna.

Danmarks radio skulle stå för rekognosceringsarbetet och uppdrog åt arkivarien vid Dansk Folkemindesamling, Torkild Knudsen, och Thomas Alvad att i januari 1959 förbereda inspelningarna på platsen.

Inspelningsresan ägde rum i februari 1959. Förutom danskarna och Matts Arnberg deltog Rolf Myklebust från Norsk Rikskringkasting. Det var också meningen att BBC skulle delta i expeditionen, men man hoppade av i sista ögonblicket. Tekniker var Gösta Wiker från Sveriges Radio. Det tekniska arbetet var besvärligt. Förutom att man fick frakta den tunga apparaturen i båt mellan de olika öarna och bära med sig stora ackumulatorer eftersom det inte fanns ström på alla öar, så fanns det också andra problem. Man fick experimentera med provisoriska mikrofönupphängningar eftersom kvaddansen framfördes av

Ulrika Lindholm (f. 1886) Frostviken, Jämtland har sjungit in över 300 visor för Sveriges Radio.

upp till 50–60 personer ringlande i tät långdans i trånga lokaler.

Tidpunkten för inspelningarna – fastetiden – var vald med tanke på att manfolket då var hemma från fisket. Färöiska radion hjälpte till med kontakterna med ortsbefolkningen. Ett 80-tal band med i huvudsak kvaddans spelades in under ca 14 dagar.¹⁸ Det inspelade materialet har sedan använts i många programsammanhang. Bl.a. gjorde Arnberg en serie program med rubriken "Att dansa är nödvändigt" där han framför allt tog upp kvaddansens sociala funktion.

Arnberg hade under första halvåret 1959 varit frikopplad från sina ordinarie åligganden för att enbart ägna sig åt folkmusiken, bl.a. Färöresan. Den 5 okt 1959 anhöll dåvarande chefen för musikavdelningen, Nils Castegren, hos radiochefen om att Arnberg skulle få fortsätta att arbeta enbart med folkmusiken, där hans huvuduppgifter skulle vara:

1. att svara för folkmusikprogram i radio

2. att inventera och samla musikaliskt traditionsmaterial
3. att svara för Sveriges Radios utgivning av grammofonskivor med folkmusik.

Radiochefen biföll ansökan men lät samtidigt skriva in i direktionsprotokollet (7/11-59) "att dessa arbetsuppgifter vid budgetårets utgång skulle vara helt avvecklade varefter Arnberg fr.o.m. den 1 juli 1960 skulle återgå till sin ordinarie tjänst som chef för sektionen för musikbildande program inom musikavdelningen. I detta sammanhang konstaterade direktionen att de av Arnberg utförda arbetsuppgifterna, innebärande i huvudsak insamling och konservering av folkmusikaliskt material, ej låg inom Sveriges Radios ordinarie arbetsuppgifter utan snarare borde utföras av andra institutioner. Därtill kom att finansieringsmöjligheter inom Sveriges Radio för sådana arbeten inte kunde väntas föreligga under de närmaste åren."

Karin Ljungberg (f. 1900), Bruksvallarna, Härjedalen, intervjuas om lockrop och sång i sätern 1960.

Erika Johansson och Karin Norberg, Floen, Bruksvallarna lyssnar tillsammans med Matts Arnberg på en "tagning" under en inspelningsresa i Härjedalen 1960.

Under 60-talet gjorde dock Arnberg fortfarande en del inspelningsresor inom musikavdelningens ordinarie budget. Bl.a. kan nämnas resor till Härjedalen, Hälsingland och Östergötland 1960 (den senare tillsammans med Jan Ling), Västmanland och Skåne 1961, Åland och södra Lappland 1962, Ångermanland 1963 och flera resor i Dalarna 1964.

Från 1962 stod också Arnberg till TV:s förfogande som expert och konsult i frågor rörande folkmusikprogram. Ett samarbete inleddes med TV-producenten Lars Egler och tillsammans genomförde de flera filmexpeditioner. Bland det första man satsade på var en serie spelmansporträtt: Gössa Anders, Orsa och Olof Tillman, Floda (1962), Evert Åhs, Carl-Gustaf Färje och Sväs Anders, Älvdalen (1963), Olle Falk, Offerdal och Eric Nilsson, Mattmar (1964). En del av dessa filmades i samband med en längre expedition 1963 då man dels dokumenterade lockrop, dels polsktraditioner. Polskedans filmades i Dalarna, Jämtland-Härjedalen och Hälsingland. Medhjälpare

var dansforskarna Ingvar Norman och Göran Karlholm.

Några av de största vissångerskorna presenterades också i bild: Lena Larsson, Ulrika Lindholm (1963), Karin Sikström (1964) samt Svea Jansson (1969). En unik dokumentation gjordes också 1964 – en skildring av sålgflöjtstillverkning.

Dessa filmexpeditioner får ses som en uppföljning av tidigare ljudinspelningar för radion.

Under de första årens filminspelningar arbetade ett TV-team på 9-10 personer. Betydligt smidigare dokumentationsarbete blev det när Arnberg inledde samarbete med fotografen Pål Nils Nilsson. Detta tvåmannateam – Pål Nils Nilsson skötte filmningen och Matts Arnberg ljudet – gjorde vid 60-talets mitt en film om jojk – *Mannen på Oulavuolie* – samt två filmer från Bingsjö by i Dalarna.

Arnberg sökte sig nu också utomlands för TV-filmning av musikeknografiskt material – Israel (1968), Indien (1969) och Jamaica (1970).¹⁹

Från 1966 blev Matts Arnberg på egen begäran frikopplad från sektionsscheffsuppdraget för att enbart verka inom folkmusikområdet. Efter nästan 20 års arbete med folkmusik avdelades därmed en *tjänst för folkmusikprogram* på musikavdelningen.

Samtidigt växte kraven på en mera systematisk dokumentation av hela landets folkliga musiktraditioner, ett arbete som Sveriges Radio som programproducerande institution rimligen inte kunde åta sig. Tillsammans med Musikhistoriska museet, Svenskt visarkiv och Sveriges spelmans riksförbund lyckades radion genom Samarbetsnämnden för svensk folkmusik driva igenom en riksomfattande inspelningsverksamhet som startade 1968 med Svenskt visarkiv som bas. När Svenskt visarkiv sedan förstärktes 1970 inlemmades inspelningsverksamheten i visarkivets ordinarie arbetsuppgifter.

Därmed kunde folkmusiktjänsten vid Sveriges Radio avlastas från dokumentationsarbetet och i stället koncentrera sig på programverksamheten, som det under 70-

Matts Arnberg och TV-producenten Lars Egler diskuterar en scen under TV-filmning av spelmannen Olof Tillman, Dala Floda. Foto G. Zetterqvist 1962.

talet kom att ställas allt större krav på som en följd av "folkmusikvågen".

Sveriges Radios folkmusiksamling omfattar för närvarande ca 8.000 musiknummer (vokala och instrumentala), spelade och sjungna av traditionsbärare som i de flesta fall nu gått ur tiden. Eller som Arnberg själv uttrycker det: "Även om man idag har kommit igång med en systematisk inventering av den levande traditionen genom Svenskt visarkiv, så representerar våra tidigare inspelningar en annan generation, som haft en närmare kontakt med det samhälle, där denna äldre musik brukades på ett naturligare sätt och där den hade sin ursprungliga funktion kvar. Det är således fråga om ett material som, vid sidan av uppteckningarna, bildar grunden för kännedom om den äldre svenska musiktraditionen."²⁰

Den exotiska kryddan. Folkmusik i radio 1949–1968.

En annan typ av folkmusikprogram började märkas i programtablåerna vid 1940-talets slut. Visserligen fanns det fortfarande program med arrangerad folkmusik – ofta var det Sven Sköld eller Gunnar Hahn som gjorde bearbetningar för orkesterbesättning. Violinister spelande låtar förekom alltmer sällan, medan folkvisor i körsättning eller utförda av konsertsångerskor alltså hade sin givna plats och publik.

Men samtidigt börjar resultaten från Matts Arnbergs inspelningsresor att synas och höras. Dvs. till att börja med märks en viss försiktighet från Arnbergs sida när det gäller att presentera folkmusiken i "originaltappning". I en artikel i Rösterna i Radio 51/1949 – Ut ur muséet – skriver Arnberg:

Vi har inom vårt lands gränser en musik, som för otränade lyssnare verkar nästan lika exotisk och obegriplig som en gamelangorkester från Java... Det är därför utomordentligt vanskligt att presentera den verkligt värdefulla delen av svensk folkmusik i radio. De riktigt gamla låtarna för en eller två fioler är nog strängt taget minst lika exklusiva och svårtillgängliga som modern kammarmusik... För att inte göra folkmusikprogrammen i radio alltför exklusiva måste man ofta tillgripa den utvägen att låta skolade musiker spela låtar i mer eller mindre konstfulla arrangemang. Anrättningen blir på så sätt mera aptitlig för lyssnarna, men musiken förlorar tyvärr det mesta av sin ursprunglighet och egenart. Endast verkliga spelmän med sin egen bygds tradition och dialekt i spelsättet kan göra denna musik full rättvisa...

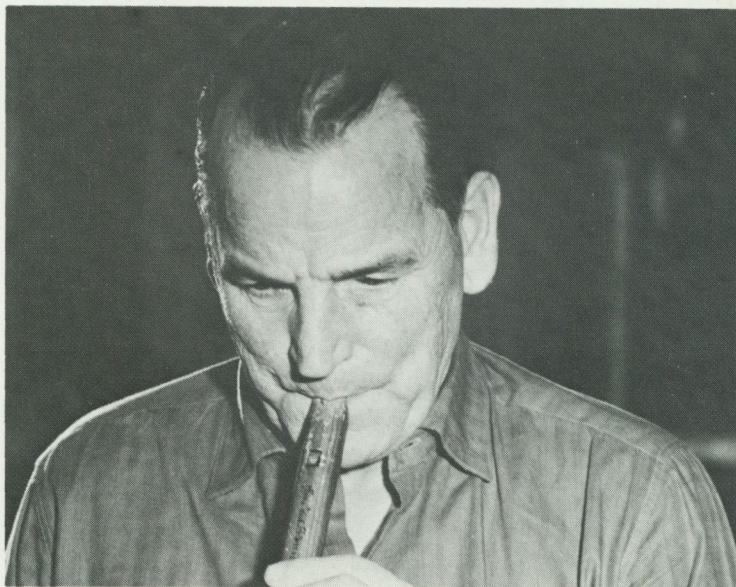
Som tidigare nämnts valde Arnberg att gå vägen över spelmanslagen för att vänja lyssnaröröronen. "Under det senaste året har radiopubliken fått stifta bekantskap med en ny typ av låtprogram, i vilka man kan presentera åtminstone de mera lättillgängliga, inte alltför 'krokiga' låtarna på ett sätt som även otränade lyssnare kan ha

glädje av. Jag tänker här på spelmanslagen..."

Från 1950 och framåt gör Arnberg en typ av spelmansprogram som för oss nu verkar självklara, men som då var något helt nytt. Han presenterar mindre kända eller helt okända spelmän i inspelningar som han gjort vid sina resor i landet. Det blir ett slags *spelmansporträtt* där Arnberg berättar om spelmannens bakgrund och miljö och presenterar hans låtar.

Reaktionerna inför de här programmen är naturligtvis blandade och i Arnbergs svarsbrev till spelmansförbund och enskilda, som hört av sig beträffande folkmusikutbudet, redogör han för sina åsikter om hur folkmusiken bör presenteras i radio. "Med det relativt lilla utrymme vi har för folkmusik i radio för närvarande måste vi se till att vi får med bara de allra yppersta och ett absolut krav från min sida är att vi får spelmän som har sin egen bygds dialekt i spelsättet" (1952-05-05). "Du förstår kanske att mitt arbete inte kan ledas av några absoluta kvalitetsbedömningsprinciper, utan att det hela tiden blir tal om kompromisser mellan kvalitet och äkthet och ra-

Kontaktman och medhjälpare vid många inspelningar i Älvdalen var Ewert Åhs, hembygdsforskare och spelman.

diolyssnarnas mottaglighet för sådana delikata kvaliteter." (1951-01-25).

Musikforskaren Bo Wallner uttryckte sig entusiastiskt om spelmansprogrammen i Expressen (1950-05-30): "Det man bjudits på har i flera fall varit så märkligt att jag personligen inte tvekar att nämna dessa nyprogramtillskott bland den gångna säsongens höjdpunkter. Bingsjöspelmännens låtar har särskilt etsat sig in i minnet. Var det någon som efter studium av samlingen 'Svenska låtar' hade tänkt sig att en dalspolska skulle klinga så egenartat 'primitiv' i originalversion? En formlig bisvärm av ornament, ett surr av drillar, förslag, dubbelgrepp, stråkarpeggion som i en musikalisk bikupa!"

I början av 50-talet kom ett fruktbärande samarbete till stånd mellan visforskaren Ulf Peder Olrog och Matts Arnberg. Det är nu programmen om de folkliga visorna

kommer igång. Åren 1952–53 sänder Olrog och Arnberg en serie program om olika visgenrer – kärleksvisor, andliga visor, historiska visor, skämtvisor m.m. Under 1954–55 ytterligare en serie om folkliga visor och schlager. De olika inspelningsresorna ger också upphov till enstaka visprogram och porträtt av traditionsbärare.

1958 – efter Finlandsresan (se s ●●) – vågade man sig på en serie om sex program om *Den medeltida balladen*. Serien byggde helt och hållet på traditionsinspelningar av ballader. Den föregicks av ett inspelningsarbete som var inriktat på just balladgenren. Matts Arnberg beskriver det så här: "Kärleksvisor, skämtvisor och andliga visor hade vi haft nog av i folkmusikarkivet för att kunna ge representativa och intressanta prov på i de tidigare programmen om olika visgenrer. Men till en programserie om den medeltida balladen var våra sam-

Matts Arnberg 1962.
Foto Ulf Strähle,
Röster i radio.

lingar inte representativa nog. För att fylla luckorna fordrades ett direkt på balladerna inriktat insamlingsarbete.”

Ulf Peder Olrog berättar om hur man gick tillväga: ”På visarkivet sökte vi spåra redan upptecknade traditionsbärare, samtidigt som vi gjorde förteckningar över de ballader som fortfarande kunde finnas kvar. Framför allt dessa ballader efterlystes sedan genom radions försorg.”

De största balladfynden gjorde man i svenska Finland under resan där 1957 och detta material blev stommen inte bara i programserien utan också i den skivutgåva om fyra LP-skivor som publicerades 1962 och som var en direkt uppföljning av programserien.

Musikskribenterna lyssnade med både förundran och förtjusning till dessa äldre kvinnor och män som okonstlat och med stor inlevelse sjöng sin ungdoms visor – ofta omedvetna om den månghundraåriga traditionsprocess som ligger bakom dessa ballader.

Alf Thoor skriver i Musiklivet 2/1958: ”Vi håller ju oss med något som i högtidliga sammanhang kallas för ’en folkviseskatt’. Denna folkviseskatt var en gång för decennier sedan en nationell stolthet, något man höll tal om och utfäste sig att främja och vårda.” Alf Thoor lämnar sedan en redogörelse för hur folkvisan spritts i arrangerad form och klätts upp ”för att presenteras bland väluppfostrat folk”. Han kommer så fram till de inspelade visor som presenterats i radioprogrammen och ställer frågan: ”Kan vi nu också hoppas på att de skall ge oss en ny syn på folkvisan? Kan det finnas en möjlighet för oss att ’koppla förbi’ de städade pianofolkvisor som våra klassiska folkvisesamlingar har spritt och istället ge oss kontakt med den tidlösa folkvisan?”

Samarbetet mellan Arnberg och Olrog fortsatte och 1961–62 var tiden mogen för en serie önskeprogram, *Sjung visan för mig*. Man hade en panel bestående av tre folkliga vissångerskor som tillsammans hade en ansevärd repertoar, nämligen Lena Larsson från Bohuslän, Ulrika Lindholm från Jämtland och Svea Jansson från svens-

ka Finland. Programledare var Arnberg och Olrog. Programmen sändes med publik som fick önska sig i stort sett vad de ville av gamla visor som de tre viskunniga kvinnorna kunde sjunga.

Vissångerskorna hamnade alltså på scenen och det gjorde också spelmännen, men i ett helt annat sammanhang. I en av radions offentliga konserter från Moderna museet i Stockholm (6/11 1962) stod både yrkesmusiker och spelmän – konstmusik och folkmusik – på programmet. I sällskap med Edgar Varèses Octandre och Folke Rabes *Pièce* för talkör, uppträdde två dalaspelmän med bingsjö-låtar. ”Skall vi äntligen lyckas befria folkmusiken från knätofsarna?” utropade Alf Thoor i sin recension av konserten (Expressen 10/11 1962). Och han skriver vidare:

... när Sveriges Radio lockade med ”Musik i Moderna museet” i tisdags, stod Nils Agenmark och Pål Oile och spelade låtar i eleganta kavajkostymer med Picasso bakom ryggen. Och de båda svarade enligt min mening för kvällens starkaste inslag: sugande intensiva låtar, virtuost spelade, och med ekon ifrån sekler bakåt, av traditioner och mänsklig erfarenhet och konstskicklighet.

Men starkast lyste det om låtarna. De fick nu, just som konsertnummer, en lyskraft, en laddning som knappt kan ha varit större i något annat sammanhang, och till det då denna slutenhet som gör konsertnummer till individuella konstverk för oss.

Initiativet till den här konserten – ”en händelse med perspektiv framåt” – jämte publiceringen av grammofonutgåvan ”Den medeltida balladen” samma år renderade Arnberg Expressens musikpris ”Spelmanen” år 1962. I motiveringen kunde man läsa att han ”gjort en ovärderlig insats för att rädda en svensk musikkultur som höll på att gå förlorad, och dessutom har han bevisat denna folkmusiks konstnärliga livskraft” (Expressen 1962-12-14).

1963–64 samarbetade Matts Arnberg från musikavdelningen och Ulf Peder Olrog och Håkan Norlén från underhållningsavdelningen i en stort upplagd serie *Den lät-*

ta musiken. Serien var ett försök att kartlägga och beskriva en musikgenre – underhållningsmusiken – som uppskattades av majoriteten av lyssnare, men som blivit sedd över axeln av s.k. seriösa musiker och forskare.

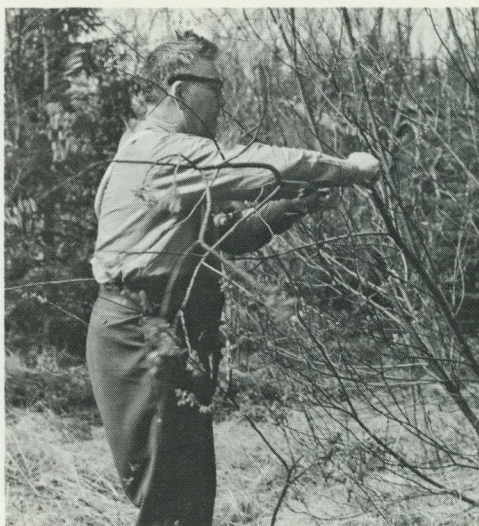
Något år senare tog Arnberg, Olrog och Norlén initiativ till ett program med folkmusik i bearbetning och tolkning av fyra av våra främsta jazzmusiker – Jan Johansson, Georg Riedel, Bengt-Arne Wallin och Bengt Hallberg. Programmet, som producerades av Olle Helander, fick titeln "Le jazz de ville et le jazz des champs" och sändes som tävlingsbidrag till Triumph Variété i Monte Carlo 1965. Och där vann det pris som bästa underhållningsprogram. Delar av programmaterialet publicerades också på grammofon (se s 155). I Rösterna i Radio skriver Herbert Connor: "Det är ett musikaliskt äventyr att höra vad som händer när fyra unga musikertemperament och framstående jazzmusiker konfronteras med ett folkloristiskt stoff som är bundet till en ålderdomlig tradition och en bestämd miljö." Och enligt Connor är det "första gången i den svenska jazzens historia som ursprungsmaterialet presenteras samtidigt med arrangemangen".

Programmet ingick också i en helkväll med folkmusik som sändes måndagen den 15 november 1965 i P2. Kvällens olika inslag såg ut så här:

20.15 Kväll med folkmusik.

Matts Arnberg, Håkan Norlén och Ulf Peder Olrog presenterar:

1. Jazz och folkmusik – ett musikaliskt äventyr. Sveriges vinnande bidrag i tävlingen om Europas bästa underhållningsprogram i anslutning till internationella radioveckan. Intervju med Olle Helander.
2. c:a 21.25 Får man göra så här? Om bearbetad folkmusik. Intervju med Sven Wilson.
3. c:a 21.55 Musiken som försvinner. Illustrationsmaterial ur radions folkmusikarkiv.

En unik filmdokumentation av sälglöjts-tillverkning gjorde Matts Arnberg 1964 hos Eugen Hållkvist i Hammerdal, Jämtland. Foto P. Å. Blidegård.

Lyssnarreaktionerna uteblev inte – tre dagar senare lämnade radions upplysningscentral sin rapport över telefonsamtal från lyssnare: "Önskas i repris av säkert 20-talet vid det här laget. Anses vara ett av de finaste program som getts genom åren. Matts Arnberg är välkommen så ofta som möjligt."

Under rubriken *Så lät det förr* producerade Arnberg under en följd av år på 1960-talet en mängd program om folkliga visor och låtar – program som byggde på inspelningar i folkmusiksamlingen.

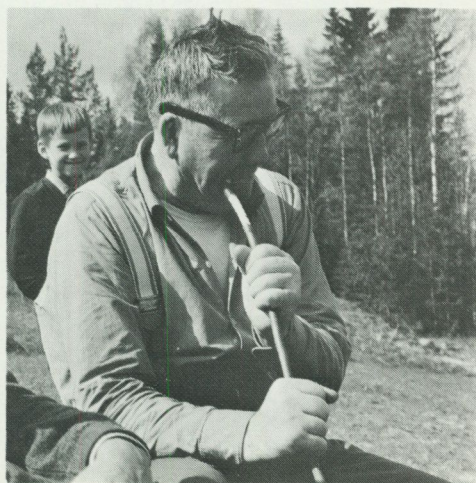
1966 skriver Arnberg i ett brev till dåvarande musikchefen Karl-Birger Blomdahl, att han behöver medhjälpare till produktionen av folkmusikprogram. Han har sett en antydan till den folkmusikvåg som också mycket riktigt kommer med 60-talets sista år och som han tycker bör mötas i programhänseende. Han tror att det växande folkmusikintresset hos lyssnarna till en del "har sin grund i den politik som förts under en lång följd av år beträffande folkmusikprogrammen i radio, och som i stort

gått ut på att ersätta arrangemang med levande tradition och att i presentationerna skala av all falsk romantik och i stället försöka att framhäva de rent musikaliska kvaliteterna i den äkta folkliga musiken. Dessa programformer har möjliggjorts genom den omfattande inspelningsverksamhet, som bedrivits under snart 20 år, och som helt inriktats på den äldre levande traditionen."

Han delar upp folkmusikens publik i följande kategorier:

1. Äldre människor som genom miljö och erfarenhet har direkt affinitet till denna musik.
2. En relativt exklusiv och fördomsfri publik, som annars söker sig till "seriös" musik.
3. Ungdom, som kanske fått sitt intresse väckt via den internationella folkmusikvågen, men som sedan sökt sig vidare mot äkta tradition. Denna publik "spisar folkmusik" på samma hängivna sätt, som jazzpubliken spisar jazz och är minst lika ortodox.

"Den övriga publiken kan man sannolikt nå bäst genom en ökad integrering; det bör vara både möjligt och naturligt att i större block med seriös musik blanda in folkmusik, såväl svensk som utländsk." (ur brev till K-B Blomdahl 1966-01-25)

I dag kan man konstatera att de här önskemålen och spådomarna delvis gått i uppfyllelse. På musikavdelningen finns nu två heltidstjänster för folkmusikprogram samt 1/5 tjänst för utomeuropeisk folkmusik. Folkmusikprogrammen sänds nu i alla kanaler och finns insprängda i de mest skiftande programtyper. Intresset för den folkliga musiken i olika former har ökat lavinartat under 1970-talet. "Risiga" gammelmansprestationer på fiol som för 10 eller 20 år sedan var otänkbara att sända – bereder idag en stor skara fantaster bland lyssnarna högtidsstunder framför radioapparaterna. Musikavdelningen har två år i rad (1977 och 1978) anordnat en folkmusikvecka i gamla riksdagshuset i Stockholm där äldre traditionsbärare och yngre folkmusiker spelat och sjungit sig samman vid direktsända framträdanden.

Sveriges Radio och folkmusikforskningen. Publikationsverksamheten

Inspelning av folkmusikaliskt traditionsmaterial kom igång sent i Sverige, egentligen först 1948 i och med Matts Arnbergs och radions inspelningsverksamhet. Vid de finländska forskningsinstitutionerna t.ex.

hade man varit mer förutseende. Inspelningar gjordes där under tidigt 1900-tal med hjälp av dåtidens inspelningsapparat, fonografen, av bl.a. musikforskarna A. O. Väisänen och Otto Andersson.

Arnberg kommenterar detta så här:

Att man inte kom igång tidigare berodde emellertid endast till en del på bristande ekonomiska och tekniska resurser. Främsta orsaken till dröjsmålet var att man bland fackmännen utgick ifrån, att den värdefulla äldre folkmusiktraditionen redan var helt försvunnen i vårt land.

Det är därför inte särskilt förvånansvärt att fackmän och forskare med några få undantag i förstone intog en rätt avvaktande attityd gentemot radions insamling av musikaliskt traditionsstoff. Så småningom förbyttes emellertid denna passiva inställning bland såväl musikfolk och forskare i ett klart positivt intresse. Numera betraktar man detta klingande traditionsmaterial som en värdefull, för att inte säga nödvändig, komplettering till de tidigare uppteckningarna.²³

Och denna positiva attityd till inspelningarna kan man utläsa av artiklar redan ett par år efter det att Arnberg började sin inspelningsverksamhet.

1951 redogör landets ende professor i musikforskning, Carl Allan Moberg, i Svensk Tidskrift för Musikforskning (STM) för folkmusikinsamlingen i Sverige från äldre tider till nutid.

En redogörelse av detta slag skulle ej vara fullständig, om man förbiginge den *svenska radions* insatser. Både ur organisatorisk, lokalhistorisk och teknisk synpunkt har denna mäktiga institution ingripit på ett avgörande sätt vid bevarandet, studiet av och förståelsen för svensk allmogemusik. För en översikt härav är tiden ännu icke mogen". (Från kämpavisa till locklåt, STM 1951)

Men redan åtta år senare har Moberg insett inspelningarnas betydelse för forskningen:

Viktigare än allt annat på hela det folkmusikaliska studieområdet är f.n. uppteckningen och katalogiseringen av det rika material som föreligger i främst Sveriges Radios inspelningar. Innan dessa föreligger transkriberade kan vi inte

uppnå en någorlunda tillförlitlig översikt av vare sig folkvisans eller den egentliga folkmusikens former och uttrycksmedel. (Om vallåtar II, STM 1959)

Och Ingmar Bengtsson, då docent i musikforskning, skriver samma år i en understreckare i Svenska Dagbladet, att mot äldre tiders uppteckningar av folkmusik "kan vår egen tid ställa *inspelningarnas* trogna bevarande av folkmusikaliska återgivning in i deras minsta detaljer. Därmed har folkmusikforskningen fått ett ovärderligt material, som kompletterar de äldre uppteckningarna i flera betydelsefulla hänseenden." (Sv D 1959-05-29).

På grund av upphovsrättsliga bestämmelser har större delen av radions inspelade material hittills varit svåråtkomligt för forskare. Därför är det framför allt de inspelningar som givits ut på grammofon som väckt uppmärksamhet hos forskare och fackfolk. Mellan 1949 och 1953 kom 33 stycken 78-varvsskivor med folkmusik (se förteckningen s 157) från Radiotjänst, samtliga producerade av Arnberg. Den första innehöll Rättviks spelmanslag – med bl.a. Gärdeby gånglåt – som blev en försäljningsframgång och som bidrog till att lämna vägen fri för en fortsatt utgivning av folkmusik.

De flesta skivorna upptog spelmansmusik från Dalarna, men spelmän från Skåne, Gotland, Uppland och Hälsingland fick också plats i serien.

Spelmansskivorna gav upphov till en liten debatt i tidningarna mellan musikkritikerna Bo Wallner och Alf Thoor om allspel kontra solospel. Alf Thoor ansåg att allspelet hade ett socialt berättigande som "umgängesform spelmän emellan" men skriver samtidigt:

Därför vore det också önskvärt, att Radiotjänst när folkmusikserien byggs ut inte ger fullt så stor plats åt ensemblespelet som nu i begynnelsen. Rättviks spelmanslag och Nordergutarna är båda utmärkta i sitt slag, men det ligger en avgrund befast mellan vad de spelar och vad som presteras på skivorna med solospelmän! (Ett handtag åt svensk folkmusik, ur Perspektiv 8/1951).

Alf Thoor anser vidare att seriens absoluta toppunkt är Røjås Jonas och Pål Olles utförande av Boda-låtar – ”man vet bara inte vilket man beundrar mest, primstämman eller sekunderingen eller samspelet”. Och Björn Johansson skriver i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning om samma spelmän: ”Inför dem skulle jag vilja buga mig så djupt som inför Johan Sebastian Bach.” (GHT 1960-11-15)

Bland de tidigaste 78-varvsskivorna fanns också ett par som presenterade en annan typ av folkmusik än spelmansmusiken – en skiva med vallmusik på bl.a. kohorn, bockhorn och näverlur och en med de litet ovanligare instrumenten säckpipa och spelpipa. Ture Gudmundsson trakterade dessa instrument. På skivan med vallmusik fanns också de nu så berömda transtrandskulningarna med Karin Edvards och Elin Lisslass som spelades in hösten 1948. Som ett kuriosum kan nämnas att inspelningen skedde i Dalarna via telefonledning till Stockholm där de direktgraverades på matriser. Dessa inspelningar kom att betyda mycket för forskningen kring fä-

bodmusiken och lockropen, något som professor C-A Moberg just då var sysselsatt med.²⁴

På tre skivor publicerades också dalakoraler, insjunga av Kammarkören och instuderade av Eric Ericson. De utsirade koralerna var här unisont framförda till skillnad från vad som dittills varit brukligt i körsammanhang. De sex insjunga koralerna gavs också senare ut i noter på Sveriges Korförbunds förlag.²⁵ Både insjungningarna och notutgåvan har sedan blivit normgivande när det gäller framförande av folkliga koraler.

De flesta 78-varvsinspelningarna återutgavs på Ep-skivor under slutet av 50-talet. Och flera av dem samlades också på Lp-skivor senare (se förteckningen s 157).

På 60-talet svarade radion för tre stora grammofonutgåvor med folkmusik. Samtliga tre kan sägas vara epokgörande i sitt slag, eftersom inget liknande hade givits ut tidigare i Sverige eller ens i Norden. 1962 publicerades *Den medeltida balladen* – 4 LP-skivor samt en bok med kommentarer av Matts Arnberg, Ulf Peder Olrog, Karl-

12 Låtar

för 2 eller 3 fioler
med Gärdebylåten
i Hjort Anders Olssons
originalrättning

URVAL, REDIGERING OCH FÖRORD.
MATTS ARNBERG

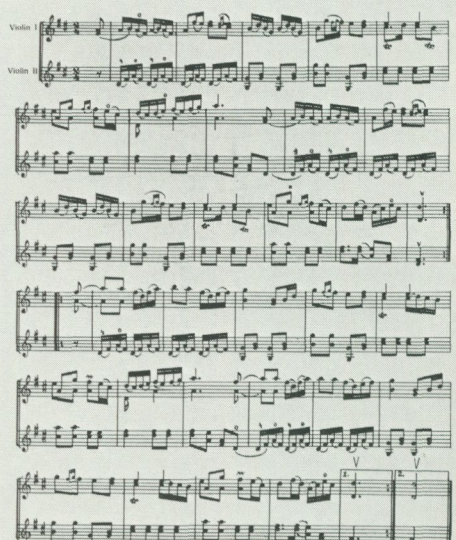
GÄRDEBYLÅTEN	av Hjort Anders Olsson, Rättvik-DALARNA
POLKA FRÅN BODA	efter Björke Erik Andersson, DALARNA
VÅLA FRÅN SJLJÄNNAS OCH RÄTTVIK	efter Rullas Per Andersson, DALARNA
GÖTLANDS BOLLGÖMMARSK	efter Florin i Bura, GÖTLAND
GÖRDEHÄNSEN	efter Florin i Bura, GÖTLAND
KRAFFARIPOLSKAN	efter Florin i Bura, GÖTLAND
LIP ANDERS POLSKA	efter Jon Erik Hall, Hambo, HALSINGLAND
SLIPSTUGEN	efter Erik Olsson, Orsaaker, HALSINGLAND
BYTOMARSKEN FRÅN JÄMTLAND	efter Ola Lann, Rjyng, ÖRÅNE
POLSKA	efter Ola Lann, Rjyng, ÖRÅNE
SVINGEDANS	efter Martin Rybeck, Lövstad, ÖRÅNE
VÅLA	efter Ola Lann, Rjyng, ÖRÅNE

Carl Gehrman's Musikförlag, Stockholm.

DALARNA

Gärdebylåten

Gästigt, komponerat av Hjort Anders Olsson, i spelmansrens originalrättning. Inspelat av Rättviks spelmanslag på RA 128

Copyright 1952 by A.-B. Carl Gehrman's Musikförlag, Stockholm

C. G. 4029

De berömda transtrandskulningarna har dokumenterats både på gram-mofon och TV-film. Ovan Karin Edvardsson Johansson och nedan Elin Lisslass. Foto 1963

Ivar Hildeman, Sture Bergel och Nils L. Wallin. Tre av LP-skivorna innehåller traditionsinspelningar av ballader och den fjärde skivan upptar en rekonstruktion av balladdans med sång av musikstuderande vid Folkliga musikskolan i Ingesund.

Och recensionerna lät inte vänta på sig. Åke Brandel skriver i Aftonbladet under rubriken "Radion och dess praktgummor": "Utgåvan är ett imponerande monument över radions kulturmedvetande när det är som starkast. Den öppnar ovärderliga per-

spektiv på balladen som en genuin del av vårt kulturarv." (1962-02-21)

I detta instämmer också dagspressens övriga recensenter fast i olika ordalag. Men man ställer sig inte enbart högakttningsfull till utgåvan, man har också hittat rent estetiska förtjänster hos balladen och dess utövare. Eller som P. A. Hellquist uttrycker det, att "grundmaterialet i sig självt är fångslande och har ett betydande artistiskt egenvärde" (SvD 1962-02-21). Och i Dagens Nyheter har Folke Hähnel gripits av balladens trollkraft: "Det är en märklig, fantasieggande utgåva. Här gläntas på dörren till en halvt försvunnen värld, som det lönar sig att långsamt tränga in i" (1962-02-21). Utgåvan recenserar inte bara i svenska tidningar utan också i utländska facktidsskrifter. Professorn i musikvetenskap vid Köpenhamns universitet, Nils Schiørring, är förvånad över att balladerna fortfarande lever så starkt i den folkliga sångtraditionen: "... it is indeed striking how much has been collected in a period in which the view was longprevailing that exactly these ballads, which are the oldest evidence of an independent musical tradition in the North, were irretrievably lost, or at least extant only in such faded forms that, broadly speaking, they were of no interest today." Och han framhåller vidare dess värde för den nordiska balladforskningen: "The series *Den medeltida balladen* is of paramount importance for disseminating a knowledge of the Nordic ballad". (Journal of the International Folk Music Council vol XVI, 1964)

Den internationellt ryktbare folkmusikforskaren Erich Stockmann i Berlin skriver i tidskriften *Die Musik-Forschung* (nr XVII, hft 1) om den här utgåvan att den "mit ähnlich sichbaren Erfolg in Europa vorerst ohne Parallele ist".

Den andra skivstatsningen under 60-talet ägnas fäbodmusiken. 1966 publicerade Sveriges Radio en LP med *Locklåtar och musik på horn och pipa*. Till skillnad från de första 78-varvsskivorna med vallmusik som enbart innehöll musik från Dalarna har Arnberg på den här skivan ställt sam-

man lockrop och vallåtar från flera fäbodområden. Där presenteras också för första gången sälglöjten, som man länge trodde var utdöd i Sverige.

Den här skivan har lustigt nog en parallell bland de skriftliga utgåvorna av folkmusik. 120 år tidigare, 1846, publicerade Richard Dybeck lockrop och vallåtar i en bok med titeln *Svenska vallvisor och hornlåtar*. Han var då den förste i Sverige som uppmärksammade den svenska fäbodmusiken.

1969 kom så radions största skivstatsning inte bara på folkmusikområdet, utan överhuvudtaget – och det gällde *Jojk*, en presentation av samernas musik på 7 LP-skivor med tillhörande bok. Detta var första gången samernas musik gjordes tillgänglig på grammofon i Sverige. Och eftersom det var fråga om en relativt okänd sångkonst, svårtillgänglig för många, satsade radion på en utförlig presentation av materialet. Till de sju LP-skivorna följde en bok på drygt 300 sidor med reseberättelse, texter och kommentarer på både svenska och engelska. För utgåvan svarade Matts Arnberg, Håkan Unsgaard och Israel Ruong.

Fältarbetet gjordes vid två inspelnings-expeditioner 1953 (se s 136) och i februari året därpå redigerades och protokollfördes inspelningarna. Men det dröjde ytterligare 15 år innan jojkinspelningarna publicerades på grammofon.

Arnberg skriver i företalet till boken *Jojk*:

I skivserien redovisas allt som spelades in under expeditionerna. Att på ett material som detta lägga musikaliska eller textmässiga kvalitets-synpunkter och göra ett urval, som med nödvändighet måste bli mycket subjektivt, vore att förgripa sig på speglingen av det traditionsmaterial som vi kommit i beröring med.²⁶

Något urval har alltså inte gjorts utan på skivorna finns samtliga jojkinspelningar med som gjordes 1953. Skivserien uppfyller därmed kraven på en vetenskaplig utgåva och både musikforskare och etnologer stryker under i sina omdömen om utgåvan att materialet redovisats på ett föredömligt

sätt både ur musik- och textsynpunkt. I Dansk Musiktidskrift 11/1971 anmäler Erik Dal utgåvan som "en stor och karaktärfull indsats i nordisk musiketnologi". Och musiketnografen och tonsättaren Poul Rovsing Olsen bekänner i en stor upplagd artikel om "Jojk" i Berlingske Tidende (1971-02-07) att "jeg får lyst til atter engang at give udtryk for den med misundelse blanded beundring, som svenskerne kun alt for ofte ved at inspirere os til".

Men enligt recensenterna har utgåvan också andra – inte mindre viktiga – förtjänster. Man anser överlag att Israel Ruongs bidrag till boken är beundransvärt, att han har lyckats med den svåra uppgiften att skildra jojkens funktion och liv och att tolka jojkarnas text till svenska. Flera recenser talar om en stor poetisk upplevelse. Och Pål Nils Nilssons fotoillustrationer anses allmänt ge boken ytterligare en dimension i skildringen av jojkens miljö.

Under 70-talets första år återknyter Arnberg i skivutgivningen på sätt och vis till den allra första utgivningen kring 1950. Då som nu är det i första hand spelmansmusik från Dalarna han satsar på. Men han behöver nu inte gå lika försiktigt tillväga och väja för svårlyssnade låtar. Vid 70-talets början finns en mycket medveten publik som vet vad den vill ha och som törstar efter äktheten hos arkivinspelningarna. Arnberg kan kosta på sig att vara exklusiv i sitt val av spelmän och låtar (se förteckningen s 157).²⁷

Här kan också tilläggas något om Arnbergs och därmed SR:s internationella kontakter på folkmusikområdet. På Ernst Emsheimers tillskyndan blev Arnberg i början av 50-talet "Swedish Liaison Officer" för International Folk Music Council (IFMC), en internationell sammanslutning av folkmusikforskare. Arnberg deltog regelbundet i IFMC:s årliga kongresser på olika håll i världen och knöt på så sätt viktiga internationella kontakter som bl.a. underlättade utbytet av programmaterial.

1967–1977 var han ordförande i den 1952 bildade radio- och arkivkommittén inom IFMC. Sveriges Radio stod som värd för det

första separata mötet för denna kommitté. Mötet hölls i Radiohuset, Stockholm, under tre dagar i september 1965. Ett 20-tal delegater från 18 olika radiostationer deltog i mötet som sedan fått efterföljd. Numera hålls årligen separata möten för denna kommitté med olika radioföretag som värd.

Gärdebylåten och I fjol så gick jag med herrarna i hagen

Om folkmusik som slog – på gott och ont

"Jag skulle vilja se den innehavare av en grammfon som inte blir eld och lågor när han får höra Rättviks spelmanslag spela upp Gärdebylåten! Den brusande stråklången och härliga svikten gör gånglåten full rättvisa. Jag önskar jag vore rik och kunde låta var och en som hos grammfonhandlaren inköper 'Music, Music, Music' få den här spelmansskivan gratis på villkor att jag efter en månad erhöll den av de båda skivorna som vederbörande inte ville behålla. Jag tror att jag skulle få det präktiga nöjet att krossa tiotusentals 'Music, Music, Music' till atomer!"²⁸

Det är den skarpa och fruktade musikkritikern Yngve Flyckt som står för detta hänförelse utrop i en Expressenartikel 1950 om svensk musik på grammfon. Och hans hänförelse gäller förstås Radiotjänsts första folkmusikskiva – Rättviks spelmanslag med bl.a. Gärdebylåten. Och det var inte bara Yngve Flyckt som föll i farstun för Gärdebylåten. Den slog snabbt och blev en försäljningsframgång som bidrog till att Radiotjänst beslöt sig för att fortsätta ge ut folkmusikskivor.

Gehrmans musikförlag nappade snabbt på spelmansmusikens popularitet och gav i samarbete med Matts Arnberg ut tre låthäften med transkriptioner av de låtar som spelats in på grammfon. Detta ställde till ett visst rabalder, eftersom Hjort Anders Olsson stod som Gärdebylåten upphovsman i ett av låthäftena. Hjort Anders hade nämligen uppgivit att han komponerat låten och eftersom man i det läget inte kunde

bevisa motsatsen köpte Gehrman's utgivningsrätten till Gärdebylåten från Hjort Anders. Rättviks spelmannslag gav upp ett ramaskri och menade att Gärdebylåten – eller Gärdeby gånglåt som man föredrog att kalla den – spelats allmänt i Rättvikstrakten och visst inte hade Hjort Anders till upphovsman. Sedermera har också uppgiften om Hjort Anders som upphovsman vederlagts – bland annat tack vare några äldre uppteckningar av gånglåten. Men kvar står att Hjort Anders spelade den mycket vid turnéer och i radio på 30- och 40-talen och på det viset bidrog till låtens popularitet. Det var dock grammofoninspelningen med Rättviks spelmannslag som gjorde den till den verkliga "landsplågan" på 50-talet. Vem har inte till Gärdebylåten's första takter sjungit nidversen "Sätter man på radion hör man Gärdebylåten, stänger man av radion blir man jädrigt belåten"?

Melodins stora popularitet kan också avläsas i det stora antalet arrangemang av Gärdebylåten som spelats in på grammofon ända fram i våra dagar. Men de flesta kom naturligtvis på 50-talet när melodin slog som bäst i underhållningsbranschen. Då kunde man lyssna till den i de mest skiftande arrangemang med t.ex. William Linds glada spelmän, Brita Borg & Flickery Flies, Willard Ringstrands hammondensemble, Bertil Bernadotte & his Dixilanders, Arméns musikkår, KFUM-kören, SAS manskör, The Red shirts skiffle group och – inte minst – Postflickorna.

Just Postflickornas inspelning från 1953 av Gärdebylåten med nyskriven text av Nils Ferlin – "Viljom I så leken vi fiol med varandra" – bidrog starkt till melodins popularitet inte bara här hemma i Sverige utan också utomlands. Och redan vid mitten av 50-talet hade Gärdebylåten hunnit bli internationell genom Helmut Zacharias och Percy Faiths orkestrar. Under 70-talet hade den blivit en favoritlåt bland unga musikgrupper som Grus i Dojjan, Folklynet och Hemkört liksom hos utländska artister som James Last och The McCalmans.

Under Matts Arnbergs inspelningsexpe-

dition till Svensk-Finland 1957 besökte han bl.a. Hilma Ingberg i Bromarf, i sydvästra hörnet av Finland. Denna kvicka och smått ampra 70-åring sjöng in åtskilliga visor – mest äldre skämtvisor – kraftfullt och osentimentalt, allt medan hon bakade kakor och bullar till sitt namnsdagskalas. Bland skämtvisorna fanns "I fjol så gick jag med herrarna i hagen... I år har jag något som sparkar i magen", en mycket spridd visa på motivet "hon dansade en sommar".

I mitten av 60-talet tog Ulf Peder Olrog, Matts Arnberg och Håkan Norlén initiativ till ett större underhållningsprogram för radion (se s 148). Fyra svenska jazzmusiker, Jan Johansson, Georg Riedel, Bengt-Arne Wallin och Bengt Hallberg, fick välja folkliga visor och låtar ur SR:s folkmusiksamling för att sedan göra en jazzbearbetning med utgångspunkt från inspelningarna. Programmet, som vann första pris i en internationell tävling om bästa underhållningsprogram för radion – Triumph Varieté 1965 – publicerades till större delen på grammofon samma år – *Adventures in jazz and folklore*.

Jan Johansson hade bl.a. nappat på Hilma Ingbergs insjungning av "I fjol så gick jag...". I äkta Jan Johanssons anda med känsla och respekt för den folkliga musiken gjorde han en tolkning av visan som inleds med hela originalinspelningen för att sedan låta de olika instrumenten varsamt ta över det melodiska materialet. Via Jan Johansson blev Hilma Ingbergs insjungning av "I fjol så gick jag..." spelad i radio och i många andra sammanhang och togs snart upp av flera unga vissångare. Monica Zetterlund t.ex. turnerade med visan i folkparkerna. Men det dröjde ända till 1969–70 innan intresset för visan började visa sig på grammofonmarknaden. Kören Dammtussarna lanserade den som öppningsnummer på sin skiva i december 1969. Strax efter kom Hootenany Singers med både en EP och en LP med visan arrangerad av två numera välkända herrar, Björn Ulvaeus och Benny Andersson. På den stora Gärdesfesten i Stockholm sommaren 1970

framfördes visan av bl.a. Östan sol, västan måne och under 70-talet har flera både svenska och utländska musikgrupper tagit upp Hilma Ingbergs version av visan. I folksångarkretsar tillhör den numera "standardrepertoaren" och sjungs som allsång vid folksångarstämmor.

"Gärdebylåten" och "I fjol så gick jag med herrarna i hagen" är båda exempel på hur en låt eller visa genom våra dagars massmedia – här alltså radio och grammofoon – kan få ett nytt liv, samtidigt som den hamnar ganska långt från äldre traditionssamfund.

Fotnoter

- 1 DN-citaten återgivna efter Hembygden årg. 3, 1929.
- 2 Uppgifterna är hämtade ur SR:s jubileumsbok *Hört och sett*. Radio och television 1925–1974.
- 3 C-A Moberg. De folkliga koralvarianterna på Runö (STM 1939), s 20.
- 4 SVA BA 2938
- 5 Ibid.
- 6 Odat. brev från Olof Andersson till Matts Arnberg.
- 7 SVA BA 2938
- 8 Prod.nr L-B 10.660
- 9 SVA BA 2938
- 10 Prod. nr L-B 12.062
- 11 Prod.nr B 19.920
- 12 Prod.nr B 43.157-58
- 13 Brev från C-A Moberg till Matts Arnberg 1964-11-07 (MA:s privata korrespondens)
- 14 Prod.nr Ma 56/10126
- 15 Ett urval finns tillgängligt på grammofoonskivan *Svea Jansson sjunger visor från Åbolands skärgård* (Caprice CAP 1156), utg. våren 1979.
- 16 Prod.nr MA 57/11142
- 17 Ett urval visor med Lena Larsson och Ulrika Lindholm kommer att publiceras hösten -79 resp. våren -80 på skivmärket Caprice.
- 18 Prod.nr Ma 59/12528
- 19 Av materialet redigerades följande TV-filmer:
Israel (i samarbete med Pål Nils Nilsson)
Att skapa tradition (sändes 1968-05-02)
Indien (i samarbete med Deben Bhattacharya)
Raga jajawanti (sändes 1968-12-30)
Bröllop i Jaipur (sändes 1969-09-30)

Langas, Öknens spelmän (sändes 1969-10-15)

Jamaica

Thank you, Massa (sändes 1970-12-14)

- 20 Ur brev till Magnus Enhörning 1976-01-13
- 21 M Arnberg (red), Den medeltida balladen, Sthlm 1962, s 36.
- 22 Ibid. s 70.
- 23 Ibid. s 32 ff.
- 24 Resultaten av Mobergs forskningar publicerades senare i två artiklar i STM 1955 och 1959 "Om vallåtar".
- 25 Sex dalakoraller för unison kör, sammanställda av M Arnberg, Sthlm 1959.
- 26 Arnberg/Ruong/Unsgaard, Jojk, Sthlm 1969, s 4.
- 27 1978 publicerades ett dubbelalbum med de jämtländska spelmän som Arnberg spelade in 1951: Vall-trall och Lapp Nils-låtar (SRLP 1316-1317).
- 28 Expressen 1950-05-30.

Källor

Här är på sin plats att redovisa att författarens egna iakttagelser och förvärvade kunskaper under anställning vid SR:s inspelningsarkiv 1960–1965 (bl.a. katalogisering av folkmusiksamlingen) och SR:s musikavdelning 1966–1967 har underlättat faktainsamlandet för denna framställning.

Otryckta

Matts Arnberg, Stockholm. Brev och skrivelser. *Svenskt visarkiv* (SVA). Radiotjänsts folkvisepristävling. Förteckningar och sammanträdesprotokoll. SVA acc nr 275.
Intervjuer med Matts Arnberg, inspelade av Märta Ramsten 1976–1977. SVA BA 2938–2945, 2949–2951, 2960–2961.
Sveriges Radio, Radioarkivet. Kortkatalog över folkmusiksamlingen.

Tryckta

Forsén, O., Idyll och aktuellt. Olof Forsén berättar radiominnen. Malmö 1966.
Hört och sett. Radio och television 1925–1974. Sthlm 1974.
Röster i Radio, årg. 1934–1968.
Röster om radio. Kring högtalare och mikrofon. Intryck och erfarenheter av tio års svensk rundradio. Sthlm 1934.
Sjödén, R., Etermediernas publik. En analys av Sveriges Radios publikundersökningar 1943–1966. Sthlm 1967.

Tjugofem år med Sveriges Radio. Sthlm 1949.

Sveriges Radios årsböcker.

Mindre tidnings- och tidskriftsartiklar (se text och fotnoter).

Följande skrifter och artiklar av *Matts Arnberg*:
Ut ur muséet, i Röstern i Radio 51/1949.

Folkmusic and Country Fiddlers in Sweden, i Musikrevy 1954.

Schweden im Volkslied, i Musikrevy 1959.

Inspelningar i folkmusikforskningens tjänst, i Om visor och låtar. Studier tillägnade Sven Salén. Sthlm 1960. (Svenskt visarkivs skrifter. 2).

Fiddles, pipes and herding tunes – Folkmusic in Dalecarlia, i Musikrevy international 1960.

Recording expedition to the Faroe Islands, i Journal of the International Folk Music Council, vol 12 1960.

Att klä upp fattiga släktingar från landet, i Fönstret 6/1962.

(Red.), Den medeltida balladen. En orientering och kommentar till Sveriges Radios inspelningar. Sthlm 1962.

Folkmusic in Sweden. Ireland Festival of Folk Music and Folklore. Sthlm 1966.

Folkmusik – det är fint det. Några reflektioner om folkmusikintresset och insamlingsarbetet, i Spelmansåret 1966 samt i Skansvaktens 1967.

Tills. med *Roung, I.* och *Unsgaard, H.*, Jolk. Sthlm 1969.

SR:s grammofonutgåvor med svensk folkmusik t.o.m. 1975

(samtliga producerade av Matts Arnberg)

RA/RD = 78-varvsskivor (publ. 1949–1953)

RAEP = 45-varvsskivor (publ. 1958–1960)

RAEP/RCLP/SRLP = 33-varvsskivor (publ. åren anges efter varje skiva)

Dalarna

- RA 124 Ture Gudmundsson, spålpipa & säckpipa
- RA 138–139 Rättviks spelmanslag
- RA 140–142 Dalaföreningens spelmanslag
- RA 156–157 Røjås Jonas & Pål Olle, fiol
- RA 161–162 Carl Gudmundsäter & Sundfors Matts, fiol
- RA 176 Dalaföreningens spelmanslag
- RA 177–178 Rättviks spelmanslag
- RA 179–181 Dalakoraler. Kammarkören
- RA 184–185 Ewert Åhs, fiol & spålpipa
- RA 186–188 Malungs spelmanslag manslag (RAEP 1–2)/1959/
- RA 189–190 Røjås Jonas & Pål Olle, fiol
- RD 559 Vallåtar och locklåtar
- RAEP 1 Rättviks spelmanslag (RA 138–139)
- RAEP 2 Malungs spelmanslag (RA 186–188)
- RAEP 3 Røjås Jonas & Pål Olle, fiol (RA 189–190)
- RAEP 11 Røjås Jonas & Pål Olle, fiol (RA 156–157)

- RAEP 12 Sex dalaspelmän
- RAEP 13 Sex dalaspelmän
- RAEP 14 Dalakoraler. Kammarkören (RA 179–181)
- RAEP 15 Dalakoraler. Kammarkören (RA 179–181) & Finn Jonas, sång
- RAEP 18 Ewert Åhs, fiol & spålpipa (RA 184–185)
- RCLP 1001 Rättviks & Malungs spelmanslag (RAEP 1–2)/1959
- REL 1123 Låtar från Enviken och Ore.
- REL 1124 Fyra dalaspelmän /1972/ Låtar från Orsa. Gössa
- REL 1125 Anders Andersson, fiol /1972/ Låtar från Bingsjö. Hjort
- REL 1139 Anders, Nils Agenmark, Pekkös Helmer och Pekkös Gustaf /1972/
- REL 1206 Ja hör ni flickor käre (RA 189–190, 156–157, 138–139, RAEP 12) /1971/ Låtar från Östbörjka. Pers Erik, Pers Hans, Göras
- REL 1207 Anders, Göras Leif /1974/ Låtar från Blecket och Gärd-sjö. Blank Kalle, Blank Anders, Petters Erik /1974/

Gotland

- RA 158–160 Nordergutarnas spelmanslag
- RAEP 21 Nordergutarnas spelmanslag
- RAEP 22 Svante Pettersson & Sigvard Hultdt, fiol

<i>Hälsingland</i> RA 143-144	Theodor Ohlsson & Erik Öst, fiol	RAEP 17	Eric Sahlström & Gösta Sandström, nyckelharpa
RAEP 8	Theodor Ohlsson & Erik Öst, fiol	<i>Övrig folkmusik</i> RELP 5003-06	Den medeltida balladen, 4 LP + bok /1962/
<i>Skåne</i> RA 174-175	Carl-Eric Berndt & Richard Isacsson, fiol & träskofiol	RELP 5017	Locklåtar och musik på horn och pipa /1966/
RAEP 9	Carl-Erik Berndt & Richard Isacsson, fiol & träskofiol	RELP 1029	Jojk, 7 LP + bok /1969/
		RELP 1146	Svanpolska och andra spel- manslåtar från Gotland, Hälsingland, Skåne och Uppland (RAEP 8, 9, 16 & 22) /1972/
<i>Uppland</i> RA 152-153	Eric Sahlström, nyckelharpa		
RAEP 16	Eric Sahlström, nyckelharpa (RA 152-153)		

Summary

The Swedish Broadcasting Corporation, Matts Arnberg and Folk-Music

Owing to the rapid development within folk-music in the last few years, it is deemed appropriate to study closely an institutional but at the same time personal achievement of importance during an epoch when Swedish folk-music was anything but popular either among common listeners or music professionals.

The folk-music programmes of the radio up to the 1950's reflect the contemporary attitude to folk-music. Popular music performed by local musicians was considered more or less vulgar. Such music was played by violinists, and folk-songs were sung by concert singers.

That was the situation when one of the young music producers at *Sveriges Radio* (the Swedish Broadcasting Corporation), Matts Arnberg, deliberately ventured to launch Swedish folk-music from 1948 onwards. By recording popular ballads and tunes played by traditional musicians in various parts of the country, he built up the big collection of folk-music that is now stored in the archives of *Sveriges Radio*. A large part of the article is devoted to a study of Matts Arnberg's journeys, how the recording started, technical and economic resources, the planning of various journeys, recording methods, etc.

During the 1960's, Arnberg also documented folk-music by recording it on TV, both in Sweden and abroad.

Starting from his field recordings he then endeavoured, in his programmes, to change people's attitude towards folk-music. Local folk-musicians and bands of folk-musicians were al-

lowed to perform at peak listening time, and in the early -60's items with amateur and professional musicians were interlaced at a concert in the Modern Art Museum in Stockholm, forming part of one of the radio's ordinary concert series.

In collaboration with Ulf Peder Olrog, the folk-song researcher, he also arranged several series of programmes featuring popular ballads, all of them based on field recordings. In 1958, a noted series of such programmes was devoted to the medieval ballad, which also resulted in an edition of grammophone records entitled *Den medeltida balladen* (The Medieval Ballad) - 4 LP-records and a book.

The present article also tells us how important the recorded material is for research, in particular that which has been published in the form of grammophone records or books. The great ventures *Den medeltida balladen* and *Jojk* - a presentation of Sami music on 7 LP-records with a book - have also been noted internationally.

The international contacts of *Sveriges Radio* within this field have been considerable in that Arnberg was, for some ten years, chairman of the IFMC's radio committee. *Sveriges Radio* arranged the first separate conference for this committee in 1965.

Finally, the article treats of two examples of folk-music - the Gärdeby tune and a comic song - which have become extremely popular by having been launched by the radio, and which have then been adapted and arranged in various forms.